HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst
DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid "Het Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirk.vandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

SOCIALE STATUS EN POLITIEKE MACHT
De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381 (Slot)

Marcel COCK
Geert VAN BOCKSTAELE

In een bijdrage over de oorkonde van 25 februari 1381 (n.s.), waarbij een vertegenwoordiging van Geraardsbergse burgers tijdens de Zesjarige Oorlog (1379-1385) tussen graaf Lodewijk van Male en de Vlaamse steden hun stad onderwerpen aan de graaf, werd er reeds gewezen op het historische belang van deze gebeurtenis.[1] In een daaropvolgende reeks bijdragen werd er over deze oorkonders een zo exhaustief mogelijke prosopografische lijst aangelegd van identificatie-elementen, die de sociale status van deze besluitvormers zou helpen duiden.[2]

In wat volgt zullen de status en de politieke bewogenheid van de burgers, die deze gewichtige beslissing voor hun stad op de maandag vóór Aswoensdag van de Vastenperiode in 1381 hebben genomen, worden toegelicht.

Het beperkte bronnenbestand, o.m. door de quasi totale ontstentenis van bronnen tussen 1378 en 1386 en het ontbreken van stadsrekeningen vóór 1392-1393, brengt mee dat, ondanks een zo uitgebreid mogelijke heuristiek, er toch nog een aantal onzekerheden blijven in de nu aangeboden synthese. Niettemin blijven deze gissingen eerder beperkt, wanneer men bedenkt dat het percentage oorkonders, over wie er fundamentele vragen blijven, nog geen 10% bedraagt.

De vindplaats van alle bijzonderheden over de oorkonders werd in de genoemde zevendelige reeks reeds aangegeven. De noten

[1] Zie daarvoor M. COCK – G. VAN BOCKSTAELE, Een adempauze in de Zesjarige Oorlog. De Geraardsbergse burgers doen een knieval voor Lodewijk van Male (25 februari 1381), in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 6-21.

[2] Voor deze zevendelige reeks zie M. COCK – G. VAN BOCKSTAELE, De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381. Prosopografische en zegelkundige identificatie-elementen voor een sociale stratificatie, in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 153-167 en p. 263-276; 55, 2003, p. 51-69 en p. 132-152; 56, 2004, p. 37-54 en 268-290 en 57, 2005, p. 123-148. Bij het samenstellen van de lijst der oorkonders werd er reeds op gewezen dat Lodewijk van den Borre en Heinric van Vrechem niet bij naam in de oorkonde van 25 februari 1381 zijn opgenomen, maar wel hun zegel aan de oorkonde hebben gehangen. Zij worden evenwel ook opgenomen in de voorliggende studie, zodat het aantal besproken oorkonders uiteindelijk tot 71 personen wordt uitgebreid.

van deze bijdrage bevatten alleen aanvullende verwijzingen, die verklarend zijn voor de duiding van deze synthese.

1. Politieke en sociaal-economische carrièremogelijkheden in het middeleeuwse Geraardsbergen[3]

In de stad is de voornaamste politieke en gerechtelijke instelling de schepenbank van zeven schepenen, die jaarlijks in de lente door de grafelijke commissarissen worden aangesteld. In het bestuur van de stad worden ze meermaals geassisteerd door een eveneens jaarlijks gekozen ondergeschikt college van zeven à acht gezworen raden/gezworenen, die de acht stadsambachten vertegenwoordigen. Het dubbelmandaat van de twee stadsontvangers is het financiële topambt.

Binnen de feodale organisatie, waarin ambten te begeven zijn, moeten het laathof van de stedelijke Sint-Adriaansabdij en het leenhof van de nabije heerlijkheid van Boelare worden aangehaald.

In het economische leven van de stad is, vóór alle andere ambachten met een eerder lokale en regionale oriëntering, de Sint-Jansgilde van het ambacht van de op de export gerichte lakensector de belangrijkste organisatie. Verder behoren pachters van accijnzen, stadsleveranciers en lijfrenteniers tot de kapitaalkrachtige elite.

De burgers vinden ook in parochiale, caritatieve en religieuze instellingen andere mandaatfuncties, die hun positie op de sociale ladder bepalen. De twee Heilige Geestmeesters, de twee provisors van het O.-L.-Vrouwhospitaal, tot zelfs de ontvangers in de grote religieuze gemeenschappen van de Sint-Adriaansabdij in de stad en van de kartuize van het naburige Sint-Martens-Lierde leiden tot het vastleggen van de sociale differentiatie.

2. De 'burgerlijke stand' van de oorkonders

Ca. 90 % van de oorkonders zal in Geraardsbergen geboren zijn. Een derde van hen vertegenwoordigt binnen hun familie minstens de tweede generatie; van de ouders van Symoen de Crane uit Sint-Maria-Lierde/Sint-Martens-Lierde, van Gheeraert Pinte uit Ophasselt en van Boydiin van Scavenberghe uit Ophasselt/Steenhuize kan hierbij ca. 1350 een migratie van noordelijk en westelijk gelegen plattelandsdorpen naar het stedelijk centrum in

[3] Over de politieke organisatie van de stad in het algemeen V. FRIS, Geschiedenis van Geeraardsbergen, Gent 1911, p. 285 e.v.; verder ook nog de detailstudies van R. OPSOMMER, De Geraardsbergse stadsschepenbank 1280-1360, in: Het Land van Aalst, 37, 1985, p. 201-236 en S. GIERTS, Geraardsbergen 1392-1443, in: Het Land van Aalst, 49, 1997, p. 3-52 en p. 81-127.

Geraardsbergen worden vermoed. Een ander derde deel van de groep heeft al wel twee generaties in de stad en biedt, behalve voor de familie van der Scueren uit de zuidwestelijke regio buiten de stad, weinig houvast over de plaats van emigratie. Het laatste derde deel van de oorkonders omvat de oude stedelijke geslachten, van wie de families de Meyere, de Ruwe, Gaffelkin, Gheylinch, Hergoets, Noekerstocke, Scoudeharinc, van Bulleghem, van der Gracht, van Planken en van Schendelbeeke hun aanwezigheid in de stad tot de 13de eeuw en de eerste twee decennia van de 14de eeuw kunnen terugvoeren.[4]

Tot de schaarse niet-Geraardsbergenaars van geboorte zijn te rekenen: Raesse de Boede, van wie de familie naar Sint-Martens-Lierde en de kartuize aldaar georiënteerd is, Pieter Soymans met vooral belangen in Deftinge en Woutere van der Mindsbrugghen, die in Zarlardinge wordt gesitueerd.

De ouderdom van de oorkonders is bij benadering af te leiden uit de ontleding van hun politieke en economische activiteiten. De oudere groep, van wie het geboortejaar in het eerste kwart van de 14de eeuw moet liggen en die in 1381 wel 50 à 60 jaar of ouder kunnen zijn, omvat een zeventiental personen (24 %). Voor een vijftal onder hen met name Symoen de Pelic, Symoen de Ruwe, Raesse van Bulleghem, Mattheus van den Noekerstocke en Godevert van Lammersvelde start de politieke loopbaan rond 1350. Gheraert van Schendelbeeke en Godevert van Lammersvelde hebben zelfs al vóór 1350 renten en huizen verkocht. Vermoedelijk vierentwintig leden uit de groep (33 %) zijn geboren ca. 1350 en behoren in 1381 dus zeker tot een jongere generatie van 30 jaar oud. Ze vormen de politieke elite na de oorlog in de laatste decennia van 14de en de begindecennia van de 15de eeuw. Jan de Haghemutere, Gheeraert Pinte en Jan Vranxs IV de Jonghe, drie leden van die jongere generatie, hebben hun politieke opgang zien afbreken door de onlusten; na hun eerste ambten in 1372-1373 en 1375-1376 kunnen ze eerst opnieuw vanaf 1386 politiek actief zijn. De groep met een middelbare leeftijd, geboren in het tweede kwart van de eeuw en ongeveer met een leeftijd van 40 jaar (43 %), heeft de grootste vertegenwoordiging.

Men mag aannemen dat de meeste oorkonders een huwelijk hebben aangegaan. Van een twintigtal (28%) worden de echtgenote of weduwe en de eventuele kinderen zelfs uitdrukkelijk in de bronnen vermeld. Het is op onze dagen, na meer dan zes eeuwen, nog veelzeggend om vast te stellen dat de oorkonders binnen hun gezin voor- en tegenspoed kennen. Afgezien van hun politieke en/of sociale successen/tegenslagen vieren ze het huwelijk van hun kinderen (Raesse,

[4] Voor de ouderdom van de families R. OPSOMMER, De Geraardsbergse stadsschepenbank 1290-1360, p. 201-235.

de zoon van Zeghere de Meyere, huwt in 1392; ook de dochter van Jan Vranxs IV huwt vóór 1392), kennen ze het welslagen van de opleiding van hun zoon (oorkonder Willem van den Inde en zijn vader Jan zijn 'meesters'; Jan van den Noekerstocke, een zoon van Mattheus, wordt van 1391 tot 1426 abt van de Ninoofse Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij)[5] of treuren ze over de dood van een kind (Mattheus van den Noekerstocke, een andere zoon van Mattheus, sterft vóór1392).

Bij de verwoesting van de stad door het leger van de graaf op zondag 7 juli 1381, waarbij 500 doden zouden zijn gevallen, zijn er onder de toch wel elitaire bevolkingsgroep van de oorkonders wellicht geen slachtoffers.[6] Wel is het zo dat er zeker voor dertien onder hen (18 %) na 25 februari 1381 geen aanwijzingen meer zijn van hun aanwezigheid in de stad, zelfs niet in de grafelijke cijnslijst van 1395, daar waar ze in een identieke lijst van 1374 nog waren opgenomen. Zo ze dan toch al niet omkomen op 7 juli, overlijden ze in het decennium volgend na de bezegeling van de oorkonde. Voor Claus Bosscaert, Symoen de Pelic, Godevert van Lammersvelde, Maes van Middelhoven en Clerbout van Piperzele, die tot de ouderen in de groep behoren, moet men in dit geval eerder een natuurlijke dood veronderstellen.[7] Op zijn minst 51 oorkonders (72 %) – van zeven anderen (10 %) zijn de identificatiegegevens te onvoldoende – overleven de Zesjarige Oorlog; sommigen onder hen beleven juist na de oorlog nog de volle uitbouw van hun politieke loopbaan. Onder meer Raesse de Boede (1367-vóór 1418), Symoen de Pelic (1342-vóór 1395), Yzac Millot (1381-vóór 1427), Raesse van Bulleghem (1354-vóór 1395), Willem van den Inde (1374-1427), Mattheus van den Noekerstocke (1355-1401), Symoen van der Scueren (1359-1399), Gheraert van Schendelbeeke (1333-1390), Lievin Vranxs (1374-1424) hebben een hoge leeftijd bereikt. Daarentegen overlijden Jan van Bulleghem (1381-vóór 1392) en Wouter Gaffelkin (1380-31 mei 1394) waarschijnlijk vrij jong.[8]

[5] Over abt Jan van den Noekerstocke ook D. VAN DE PERRE, De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock (1391-1426) en de plaatsing van de relieken van Sint-Berlendis in een nieuw schrijn te Meerbeke (1412), in: Het Land van Aalst, 55, 2003, p. 300-305.

[6] Over de verwoesting o.m. V. FRIS, Geschiedenis van Geeraardsbergen, p. 100-101.

[7] Volgens een grafelijk cijnsboek van 1374 zijn er 951 cijnsplichtigen met 568 familienamen in de stad; een ander cijnsboek van 1395 heeft 967 cijnsplichtigen met 561 familienamen, waaronder evenwel 216 familienamen, die in 1374 niet voorkomen, ondanks de '500' doden van 7 juli 1381; zie daarvoor P. STABEL, De kleine stad in Vlaanderen. Bevolkingsdynamiek en economische functies van de kleine en secundaire stedelijke centra in het Gentse kwartier (14de – 16de eeuw). Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België. Klasse der Letteren, 57, 1995, 156, p. 22, noot 20. Er is dus wel enige bevolkingsmobiliteit in de stad in deze woelige periode op het einde van de 14de eeuw.

[8] De jaartallen geven de 'terminus ante quem' en 'post quem'.

3. De sociale status van de oorkonders

Het verwerven van de sociale status is een dynamisch gebeuren, dat voortdurend in evolutie blijft. Naast een economische basis, die de opbouw van de status mogelijk maakt, spelen ongetwijfeld de moeilijk meetbare intellectuele en karakteriële eigenschappen van het individu een rol, die meestal slechts in negatieve zin uit de bronnen duidelijk worden. Zo bleef bv. bekend dat Adriaen van Bulleghem en Jan Pinte in 1374/1375 een nachtelijke raid ondernemen om Ysac Gheylinch - hij vocht op een maandag (marktdag) tegen Heineke van Bulleghem- uit de kerk te bevrijden, waarin hij was opgesloten, en dat Franse van der Muelen zijn mes trekt tegen Artuer de Ruwe in 1376.[9]

In de opbouw van het sociaal aanzien zijn voor de oorkonders minstens te onderscheiden de passieve factor van de familiale inbreng, de actieve factoren van de professionele activiteiten en de netwerkvorming en de ambigue factor van de keuze der woonplaats. Dat deze factoren elkaar kunnen beïnvloeden in de persoon van sommige oorkonders is duidelijk.

a. Een passieve factor: familiale antecedenten

De opbouw van hun sociaal aanzien hebben de oorkonders niet vaak versterkt door de inbreng van familiale componenten, die verwantschappelijk, politiek, sociaal-caritatief of religieus van inslag kunnen zijn. Vooral de oorkonders/verwanten uit gevestigde poortersgeslachten zullen hierbij hun voordeel hebben gedaan.

De verwantschap van de oorkonders met adellijke geslachten is beperkt. Franse van der Muelen[10],Willem van Steenbeeke[11] en Heinric van Vrechem zijn wellicht zonen van lokale adel. Ze hangen een prachtig wapenzegel aan de oorkonde van 25 februari. De families de Haghemutere en de Gheylinch verduidelijken hun adellijke aspiraties eveneens nadrukkelijk in een breed uitgewerkt familiezegel, waarop een wapenschild met helmteken.

[9] De oproerkraaiers worden beboet door de baljuw (Algemeen Rijksarchief Brussel, - ARA., Rekenkamer, Rolrekeningen, 877, 882).

[10] In het prosopografisch overzicht voor Franse van der Muelen gaven we niet aan een mogelijke verwijzing naar zijn vader (De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381 (Deel 4), in: Het Land van Aalst 55, 2003, p. 137-138). Een 14de -eeuws renteboek uit de Sint-Adriaansabdij (Rijksarchief Ronse – RAR., Sint-Adriaansabdij, nr. 265, f. 33v) vermeldt als renteplichtige 'dominus Joh(annes) de molendino miles'.

[11] Een familieband met kasteelheer Reinoudt van Steenbeeke, de grafelijke domeinbeheerder van de heerlijkheid Ninove tussen 1371 en 1378, is ons niet bekend. De loopbaan van Reinoudt van Steenbeeke bij T. SOENS, De rentmeesters van de graaf van Vlaanderen. Beheer en beheerders van het grafelijk domein in de late middeleeuwen. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe reeks, 9, Brussel, 2002, p. 129.

Familiebanden met de geestelijkheid zijn eveneens slechts in beperkte mate aanwezig. De Scoudeharincs hebben vóór 1350 met Arnold Scoudeharinc een kapelaan in de Sint-Catharinakerk; voor Wouter Steenputte en ook Willem van Steenbeeke is de verwantschap met priester Alaemse Steenputte in dubbel opzicht interessant te noemen: Alaemse is vermogend, heeft in 1356 ingeschreven op de grafelijke renteverkoop van de graaf en is in de Zesjarige Oorlog een loyale graafsgezinde.

Verder is de familiale component politiek getint voor zeker vijfendertig oorkonders (49 %), die verdeeld over zesentwintig politieke geslachten familieleden in de stadsschepenbank (42 %) of in schepenbanken van de omliggende dorpen (7 %) hebben gehad. Tot de oudste schepengeslachten, met een politieke vertegenwoordiging in Vlaanderen en in de stad, behoren in elk geval de families de Haghemutere, de Meyere, Gaffelkin, Gheylinch, van der Gracht en van Planken.[12] Uit families, die in de omliggende plattelandsdorpen schepenmandaten vervulden, komen Symoen de Crane, Gheeraert Pinte, Cornullis en Symoen van der Scueren en Boydiin van Scavenberghe.

Bovendien zijn een aantal families opgenomen in de feodale structuren van de regio; vertegenwoordigers uit de geslachten de Blauwere, de Haghemutere, Gaffelkin, Gheylinch, van Gavere, van Planken en Vranxs zetelen in het laathof van de Sint-Adriaansabdij en/of zijn lid van het leenhof van de heer van Boelare.

Het beperkte bronnenbestand van de Geraardsbergse instellingen vóór de 14de eeuw laat maar nauwelijks toe de bijna zekere aanwezigheid te achterhalen van leden uit familiedynastieën in de sociaal-caritatieve ambten van Heilige-Geestmeester, kerkmeester of van beheerder van het O.-L.-Vrouwhospitaal. Slechts voor dit laatste ambt is de vroeg 14de-eeuwse vertegenwoordiging van de familie de Haghemutere bekend.

Jan de Haghemutere I en Claus Gheylinch I, die als stichters van hun oude stadsdynastieën kunnen doorgaan, overstijgen met hun respectieve ambten van grafelijk baljuw in Aalst en Gent (1294) en van lid van het leenhof van Boelare (1277) het stedelijk bestuur en vergroten zo het maatschappelijk aanzien van hun geslacht[13].

Het aanzien van de oorkonders zal ook in niet geringe mate bepaald zijn door de interesses, die familieleden betonen bij het onderhoud of de stichting van religieuze huizen. Vooral verwanten uit de familie de Gheylinch begunstigen in 1304 bij testament het O.-

[12] Zie hiervoor de schepenlijst vanaf 1280 bij R. OPSOMMER, De Geraardsbergse stadsschepenbank 1280-1360, p. 210 e.v.

[13] Claus Gheylinch als lid van het hof volgens een akte vóór Palmzondag van 1277 n. s., RAR. Abdij Beaupré, reg. 31.

L.-Vrouwhospitaal en Jan Gheylinch II is in 1328-1329 de stichter van de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos in Sint-Martens-Lierde.

b. Een actieve en passieve factor: keuze van de woonplaats

In 1381 is een sociale differentiatie in de stedelijke functies reeds vastgelegd. De 'prestigieuze' stadskern in het hoger gelegen stadsdeel op de rechteroever van de Dender, dat in de grafelijke cijnslijst van 1374 nog steeds de 'oude poort' wordt genoemd, met de Markt en de aanpalende straten, groepeert religieuze (de marktkerk/kapel en het woonhuis van de pastoor), politieke (schepenhuis) en economische (vleeshuis) functies.[14] Een ambachtswijk met lakennijverheid concentreert zich in noordwestelijke hoek van de benedenstad op de linkeroever van de Dender, in de cijnslijst de 'nuwe poort'[15] geheten.

Het onderzoek naar de woonplaats van de oorkonders - van een vijftal onder hen (7 %) is de woonplaats niet onmiddellijk aan te wijzen - heeft wel duidelijk gemaakt dat een maatschappelijk aanzien zich niet steeds vertaalt in de keuze van een woonplaats in bepaalde straat van de stad.

In de 'oude poort' wonen vierendertig oorkonders (48 %). Dertig (42 %) ervan wonen in het echte centrum, gevormd door de Brugstraat en de Molenstraat, de Markt en de Grote Putsemainstraat, en in de Peinstraat met de aansluitende Steenstraat.

Tweeëndertig oorkonders (45 %) wonen over een verspreide oppervlakte in de benedenstad en in hoofdzaak in het noordwestelijke stadsdeel, vanaf de Sint-Catharinakerk naar de Ham en het Kwaadstraatken toe, met een concentratie van vooral elf in de textielsector betrokken oorkonders (15 %). In het verlengde van het stadscentrum in de straat, die vanaf het stadscentrum over de Oude Brug naar de Dutse en de Dutspoort loopt, woont nog een groep van negen oorkonders uit politieke oude en nieuwe families en van lakenproducenten.

De keuze van de woonplaats is voor een aantal oorkonders een samengaan van familietraditie en een eigen beslissing, omdat ze in het (voor)vaderlijk huis blijven wonen. Die vaststelling geldt in elk geval voor bv. de 'stamhuizen' van Gheraert Paddepoel, Jan de Pelic en Lievin Vranxs. Anderzijds is Gheraert van Schendelbeeke een zeer

[14] De eveneens economisch belangrijke lakenhal ligt echter in de benedenstad, nabij de Sint-Catharinakerk; daarvoor M. FRANCQ, Toponymie van Geraardsbergen tot 1600. Proefschrift, Gent, 1979, p. 66.

[15] De benamingen 'oude' en 'nuwe poort' bewijzen dat de bewoning in de stad zich van op de helling op de rechteroever van de Dender uitbreidde naar het lager gelegen gebied op de linkeroever en dat 300 jaar, nadat de lokaliteit stadsrechten kreeg, dit onderscheid in genese van de stad nog duidelijk bleef.

mobiel iemand met een grote wissel van eigendommen.

Het vermoeden dat de oorkonders hun aanzien bevestigen door een woonplaats te kiezen in een al dan niet hoger gewaardeerd stadsdeel is aanwezig, maar niet absoluut uitgesproken. In de stadskern van de Brugstraat, Peinstraat en Markt wonen inderdaad met Symoen de Ruwe, Raesse van Bulleghem, Zeghere de Meyere, Jan van Planken enkele toppers van de oorkonders, verwanten van de oude politieke geslachten. Jacop de Steekere bewijst zijn financiële en sociale opgang na de oorlog door vanuit de industriële weverswijk in de Ham (1374) naar de Markt te trekken en er het huis van Raesse van Bulleghem te kopen (1395). Mattheus van den Noekerstocke daarentegen met zijn hoge sociale status woont zijn ganse leven in de straat van de Nieuwe Brug naar de Dutse, waar ook de lakenproducent Jan van der Berckouteren woont. Onder de oorkonders van de Sint-Catharinakerk naar de Ham wonen er zeker zes ambtsloze lakenproducenten, maar toch ook de topoorkonder Claus Bosscaert.

c. Een actieve factor: professionele onderbouw

Het mag verder ook duidelijk zijn dat de oorkonders niet zonder enige economische basis hun sociale positie kunnen bereiken.[16]

Vaak is het niet meer te achterhalen in hoever de beroepsactiviteiten van vorige generaties een invloed hebben gehad op de economische draagkracht en rangorde van de oorkonders. De connecties van bepaalde familieleden uit deze generaties, die vermeld staan in de renteoverdracht van de stadsambachten aan de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde in 1330/1333, hebben een veralgemenend karakter en zijn maar weinig bruikbaar voor het achterhalen van hun economische betrokkenheid. Zo vermeldt de bron o.m. leden uit de latere weversfamilies Paddepoel, de Ruwe en Waeytop als brouwers; slechts voor de leerlooierfamilie de Vaech blijkt de toewijzing geldig.[17] Derhalve staan bij de bespreking hier de oorkonders voorop met onmiddellijke bindingen in het corporatief georganiseerde beroepsveld rond 1381. Vooreerst moet men aannemen dat de vijfendertig oorkonders uit de hoger genoemde oude politieke geslachten van stad en regio, die reeds zelf het uit hun economische status verworven aanzien in bestuursfuncties hadden omgezet, nog altijd kunnen terugvallen op die economische verworvenheid.

[16] Het verband tussen rijkdom en politiek bv. ook in Ieper bij D. VIAENE, De drang naar macht. De Ieperse stadsmagistraat in de veertiende eeuw (1328-1383), in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis (Société d'Emulation te Brugge), 141, 2004, p. 26 e.v., waar ook verwijzing naar gelijkaardige situaties in Gent en Leiden.

[17] Voor de gedeeltelijke uitgave van deze bron V. GAUBLOMME, Familienamen uit de Charters der Kartuize van St-Martens-Lierde, in: Het Land van Aalst, 2, 1950, p. 159-168.

Verder berust de economische onderbouw van de status voor een twintigtal personen (28 %) op de lakenproductie en/of de handel erin.[18] Als gevolg van een mogelijke dynamiek in een carrièreverloop zijn er onder hen een viertal categorieën te onderscheiden.

Symoen de Ruwe kan het voorbeeld zijn van de succesvolle ondernemer/drapier, die zich na geslaagde economische activiteiten nog uitsluitend met de stadspolitiek inlaat. Daarentegen is de eigen inbreng van Adaem de Walsche, Adriaen van den Borre, Willem van den Inde en Clerbout van Piperzele in deze industrietak eerder minimaal; wel hebben ze familieleden, die vóór 1381 banden hebben met de lakensector in productie en verkoop en die ongetwijfeld hebben bijgedragen tot het bereiken van hun persoonlijke maatschappelijke positie. Anderzijds treden verwanten van Jan de Haghemutere, Pieter Soymans en Gheraert van Schendelbeeke na 1381 en meer bepaald in het tweede en derde decennium van de 15de eeuw aan als dekens van de invloedrijke Sint-Jansgilde van de drapiers. Tot de ondernemers/drapiers ten slotte, die in 1381 nog zelf effectief in de sector werkzaam zijn, behoren de elf oorkonders Adriaen de Blauwere, Adriaen de Ruwe, Jacop de Steekere, Jan Noeyaert, Gheraert Paddepoel, Gheeraert Pinte, Coel Raes, Jan van der Berckouteren, Jan van Gavere, Boydiin van Scavenberghe en Goessiin Waeytop. Van laatstgenoemde neemt de industriële activiteit dan na 1381 zelfs zo een vlucht dat hij als stadsleverancier en makelaar zich nog alleen met de commercialisering van de sector inlaat. Terzijde zijn na 1381 ook nog Jan van Bulleghem en de beenhouwer Lievin Vranxs stadsleveranciers en loten Pieter Soymans en Jan Scoudeharinc als lakenhandelaars/lakensnijders om een kraam op de markt.[19]

Hoezeer deze elf (15 %) nog vastzitten in de ambachtelijke organisatie en dus hun achterban vertegenwoordigen, eerder dan verder op te klimmen tot de echt politieke elite in de stad, wordt duidelijk door de vaststelling dat onder hen alleen Gheeraert Pinte vóór 1381 schepen kan worden. Ook na de oorlog slaagt slechts Goessiin Waeytop erin om een politieke rol van betekenis te spelen. Het moet

[18] Er bestaat geen omvattende studie van de Geraardsbergse lakennijverheid. De fragmentaire behandeling van het onderwerp bij V. FRIS, Geschiedenis van Geeraardsbergen, p. 387 e.v., P. STABEL, De kleine stad in Vlaanderen, p. 145 en S. GIERTS, Geraardsbergen 1392-1443, p. 5 en 51 is bovendien niet eenduidig.
De stad telde wellicht naast de eigenlijke handwerkers/ambachtslieden een groep van kleine ondernemers/drapiers, die het productieproces van grondstof tot afgewerkt product binnen de lakenproductie onder controle hadden; zie voor dergelijke organisatie ook H. VAN WERVEKE, De koopman-ondernemer en de ondernemer in de Vlaamsche lakennijverheid van de Middeleeuwen. Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 8, 4, Brussel, 1946, vooral p. 15 e.v.; verder ook P. STABEL, De kleine stad in Vlaanderen (14de-16de eeuw), p. 142-144.

[19] In de stad zijn er ook lakenhandelaars/lakensnijders actief, die niet onmiddellijk in het productieproces ingrijpen en er zelfs buiten staan. S. Gierts (Geraardsbergen 1392-1443, p. 26-28 en p. 51) stelt vast dat slechts 'iets meer dan de helft der dekens (van de Sint-

dus duidelijk zijn dat de doorstroming vanuit het ambachtsniveau naar de politieke ambten een laag cijfer haalt.

Van de ambachten, die instaan voor de voedselvoorziening in de stad, leveren slechts de beenhouwers een viertal oorkonders (5 %). Cornullis de Preyt, Gheeraert, Jan IV en Lievin Vranxs zijn leden uit beenhouwersgeslachten, die onder de gelote kramen voor vleesverkoop op de wekelijkse markt vanaf het einde der 14de en in het begin van de 15de eeuw respectievelijk 68 en 62 maal vermeld staan.[20] Ook hier, zoals bij de lakenproducenten, heeft de dynamiek van het carrièreverloop een differentiatie veroorzaakt: meer dan de andere drie is Jan Vranxs IV op de eerste plaats politicus geworden en slechts ter zijde ambachtsman gebleven.

Uit de verzorgende sector van de leerlooierij treden er twee oorkonders (ca. 3 %) aan: de nieuwkomer Pieter Inghels en Jan de Vaech uit een oud leerlooiergeslacht.[21]

De oorkonder/amman van de stad Wouter Gaffelkin illustreert blijkbaar als laatste de ambtserfelijkheid van het beroep binnen zijn familie. Ook de vrije (para)medische (?) beroepen van meester Willem van den Inde en barbier Jan Tsoncke kennen een familietraditie.

Bij ca. vijfentwintig oorkonders (35 %) is het niet mogelijk om de economische onderbouw van hun sociale positie te vatten. Alleen nog het resultaat van hun eventuele professionele activiteiten geeft voor aan aantal onder hen indicaties over de vermoedelijke financiële draagkracht.

Zo maakt bv. het ontbreken van stadsrekeningen vóór 1392 het onmogelijk na te gaan in welke mate de traditioneel vermogende leveranciers van goederen aan de stad, stadsontvangers en pachters van de stedelijke accijnzen opgenomen zijn onder de oorkonders van 1381. Jan Tsoncke, de barbier/leverancier van zegelwas en waskaarsen in 1392/1393 en naderhand daarin opgevolgd door zijn zoon Hendrik, kan die toch wel bescheiden familiehandel vóór de oorlog

Jansgilde der drapiers) een kraam huurt als lakensnijder op de markt'. De kramen voor lakensnijders worden ook gehuurd door handelaars, die buiten het productieproces staan. De leerlooiers Janne de Bonte, Adriaen van Asterbeke en Lieven van Paric bv. huren een kraam als lakensnijder (periode 1397-1443) en ook beenhouwer Janne vander Quaetpoort is lakensnijder (1407-1443).

[20] De vermeldingen bij S. GIERTS, Geraardsbergen 1392-1443, p. 8.

[21] Niet toevallig illustreert het aantal oorkonders uit de lakennijverheid en uit de ambachten van de beenhouwers en de leerlooiers de belangrijkheid en de hiërarchische positie van deze sectoren in de stedelijke maatschappij. Een dergelijke hiërarchische ordening voor het lid van de kleine ambachten in het stadsbestuur van Gent trouwens ook bij M. BOONE, Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca.1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 52 , 133, Brussel, 1990, p. 71 e.v.

begonnen zijn. 'Stadsherbergier' Symoen van der Scueren heeft zijn herberg in de Peinstraat al sinds ca. 1360. De wijnleveranciers Symoen de Haec en Jan Zoetiin, en perkamentleverancier Claus Neeten, die behoren tot de jongere oorkonders, zijn wellicht eerst na 1381 in hun handel actief. Hetzelfde moet men aannemen van de 'occasionele' lakenverkopers Jan van Bulleghem, Lievin Vranxs en Jan Zoetiin, nog een jonger drietal, van wie van Bulleghem en Vranxs trouwens als leden respectievelijk van een familiedynastie en een politiek beenhouwersgeslacht ook nog een andere economische basis hebben.

Het is niet eenvoudig te achterhalen in welke mate de oorkonders aan de hand van eigen economische activiteit zelf hun vermogen hebben opgebouwd dan wel een reeds aanwezig familiepatrimonium verder hebben uitgewerkt. Raesse van Bulleghem in het financieel risicovolle ambt van stadsontvanger in 1372 is in elk geval kapitaalkrachtig genoeg om reeds in 1356 in te schrijven op de grafelijke lening van 600 pond parisis. Ook van Symoen de Ruwe en Gheraert van Schendelbeeke, die op dezelfde lening inschrijven, moet men hetzelfde veronderstellen. In de oudst bewaarde stadsrekening van 1392/1393, die ongetwijfeld nog vooroorlogse organisaties noteert, staan Raesse de Boede, Jan de Steekere, Wouter van den Dale, Cornullis en Symoen van der Scueren, Jan Tsoncke, Gheeraert Vranxs en Jan Zoetiin als lijfrenteniers op de stad vernoemd.[22]

d. Een actieve factor: netwerken

Over dit alles heen hebben er zich diverse netwerken ontwikkeld, die op hun beurt bijdragen tot de verdere uitbouw en het consolideren van de bereikte sociale status.

Een economisch-professioneel netwerk wordt gevormd door de ca. twintig oorkonders (28 %) en zeker door twaalf onder hen (16 %), die samen boetes oplopen voor het overtreden van de voorschriften uit de weverskeure. Dit netwerk moet bovendien worden uitgebreid met nog zeker zesentwintig andere collega's lakenproducenten, die geen oorkonder zijn.[23]

Een economisch-agrarische samenhang bestaat er tussen Adriaen de Blauwere, Symoen de Crane, Jan de Haghemutere,

[22] Lodewijk van Male willigt reeds op 13 november 1348 het verzoek van de schepenen in om acht pond groten lijfrenten per jaar te mogen innen; de akte bij T. DE LIMBURG-STIRUM, Cartulaire de Louis De Male Conte de Flandre. Decreten van den grave Lodewijck van Vlaenderen 1348 à 1358. Deel I, Brugge, 1898, p. 20-21.

[23] Onder deze producenten zijn o.m. de vier vrouwelijke collega's Kerstine Kerstiaens, Kateline sBoxs weduwe, Yzabeele Gaffelkin en jonkfrouw van der Schelden (ARA., Rekenkamer, rolrekeningen, 888, 889 en 890).

Cornullis de Preyt, Jacop de Steekere en Pietere Inghels, Mattheus van den Noekerstocke en Franse van der Muelen. Ze bezitten allen aan elkaar palend akkerland op de kouter te Overboelare, op de Dutskouter en de Huenbekekouter ten zuiden en ten westen van de stad.[24]

Ten slotte ontstaat er tussen de oorkonders een uitgebreid economisch netwerk, waarbij wissel in vastgoed en renten gebeurt vóór 1395; minstens achtentwintig van hen (39 %) zijn in meer dan dertig transacties hierbij betrokken.[25] Vooral de hoger genoemde vijfentwintig oorkonders met een professioneel onduidelijk profiel worden langs dit organisatiemodel in de groep opgenomen.

Hoewel er meerdere familiale bindingen onder de oorkonders zullen zijn, is er uit het bronnenbestand slechts één familienetwerk aan te wijzen. Gheraert van Schendelbeeke is door zijn huwelijk met Clare Selversmets de schoonzoon geworden van Jan Selversmets/de Scumere, die tussen 1330 en 1363 niet minder dan negenmaal schepen is van de stad.[26]

Familiale en religieuze componenten zitten vermengd in het aanzien van zes oorkonders (8%), die in renteschenkingen en beheersfuncties verbonden zijn met religieuze instellingen. Opvallend is de concentratie van zeven oorkonders met belangen omtrent de hoger genoemde kartuize van Sint-Martens-Bos. Rond de jonge stichting situeren zich priorijontvanger Raesse de Boede, Symoen de Crane, Jan Gheylinch, Jan Hergoets, Heinric en Jan van der Gracht en Woutere van der Mindsbrugghen. Anderzijds heeft Gheraert van Schendelbeeke een band met de eveneens vrij jonge kloosterstichting van de clarissen (1292) van Beaulieu te Petegem (Oudenaarde),[27] waar zijn schoonzus is ingetreden. Nog andere oorkonders hebben dan weer van doen met oudere stichtingen. Zo is Jan van den Noekerstocke, de zoon van Mattheus, ingetreden in de Ninoofse premonstratenzerabdij, waar hij, zoals vermeld, in 1391 abt wordt; Waltrudis van Vrechem, een familielid van Heinric, is sinds 1368 abdis van de cisterciënzerinnenabdij van Beaupré te Grimminge en een Lieven uit de Vranxsfamilie is monnik in de Sint-Adriaansabdij en wordt er tijdens de oorlog in 1380 abt.

[24] Dit alles volgens de renteboeken (einde 14de eeuw en 1401) van het stadshopitaal (RAR., O.-L.-Vrouwhospitaal, registers 1 en 4, f. 33r en 24v).

[25] Een deel van de eigendomswisselling gebeurt tussen 1374 en 1395, de dienstjaren waarin de grafelijke cijnslijsten werden opgesteld. Het is dus niet duidelijk of de wissel vóór of na de oorlog gebeurt. Voor de netwerkvorming is dit echter een te verwaarlozen factor.

[26] De dubbelnaam Selversmets/de Scumere (verkeerdelijk ook: de Scuniere) in een akte van 27 september 1361; zie J. VERSCHAEREN, Inventaris van het archief van de abdij van Beaulieu te Petegem bij Oudenaarde, Brussel, 1972, regest 113.

[27] Over het begin van dit klooster in een aanvankelijk benedictijnse stichting M. HOEBEKE, Prévôté de Petegem-sur-l'Escaut, in: Monasticon belge. Tome VII. Province de Flandre Orientale. II, Luik, 1977, p. 141.

Een krachtig, maar toch eerder beperkt netwerk tenslotte, moet er ontstaan zijn tussen de oorkonders, die hun sociaal aanzien gestalte hadden gegeven in politiek mandaat, zoals hierna wordt verduidelijkt.

4. Concretisering van de sociale status in politieke macht: een beperkt oligarchisch verschijnsel

Het aanzien uit de bereikte sociale status omzetten tot leidinggevende functies zal het uiteindelijk streven geweest zijn voor leden uit families met politieke ambities. In dit proces dienen toch deze twee beschouwingen wel overwogen te worden.

Zoals vermeld, is het verwerven van sociaal aanzien voortdurend in op- of afbouw en is het dus niet eenvoudig om uit te maken welke graad de status op het moment van de overstap naar de politieke functie bereikt heeft. Het spreekt voor zich dat er om de status in een politiek ambt concreet te maken een basisstatus moet aanwezig zijn, die eveneens door de concretisering ervan in een ambt nog kan toe- of afnemen. Verder spelen in het concretiseringsproces zeker ook hier, zoals in de opbouw van het sociaal aanzien, de moeilijk achterhaalbare eigen aanleg en de eigen psyche van het individu een rol om het vooropgestelde doel te bereiken

De hoogste bekroning van het maatschappelijk aanzien ligt ongetwijfeld in het verwerven van het schepenambt. Slechts negen oorkonders (12 %) uit evenveel politieke families hebben die aspiratie gerealiseerd en hebben in de laatste drie decennia vóór de Zesjarige Oorlog zitting gehad in de schepenbank van de stad. Symoen de Ruwe met acht ambtstermijnen, Mattheus van den Noekerstocke, Raesse van Bulleghem elk met zes schepenmandaten en Jan van Planken met vijf ambten behoren hierbij tot de absolute top. De jongeren Jan de Haghemutere, Jan Vranxs IV en ook Gheeraert Pinte, uit een niet-stedelijk schepengeslacht van het naburige Ophasselt, vervullen elk slechts één ambtstermijn. Nog vóór de onlusten van 1381 stoppen de carrières van Godevert van Lammersvelde en Gheraert van Schendelbeeke. De zes overblijvenden zetten ook na de oorlog hun loopbaan in de schepenbank verder. Het onderzoek maakt verder duidelijk dat zes jongere oorkonders, Heinric Bosscaert Symoen de Crane uit Sint-Maria-Lierde/Sint-Martens-Lierde, Willem van den Inde, Gheeraert en Lievin Vranxs en Cornullis van der Scueren uit Goeferdinge na 1381 eveneens in de sporen van familieleden/schepenen treden. Allen samen vertegenwoordigen deze vijftien schepenen dertien geslachten met oud-politici onder hun leden.

Een en ander brengt dus met zich mee dat de politieke inte-

resses uit de zesentwintig oude schepenfamilies slechts in vijftien oorkonders (21 %) bewaard blijven vóór en na 1381.

Twintig oorkonders (28 %) uit de voormalige schepengeslachten zijn dus geen politieke mandatarissen meer. Zo verdwijnen zelfs leden uit de oude geslachten van de Gheylinch, de Meyere, Gaffelkin, Scoudeharinc en van der Gracht uit de schepenbank. Niettemin leveren juist dergelijke families als de Gaffelkins en de van der Grachts elk nog twee oorkonders. Hun aanwezigheid in de groep bewijst hoe het politieke aanzien van die schepenfamilie zelfs zonder effectieve ambtsdragers in de stedelijke gemeenschap blijft doorwerken.

De negen hoger genoemde 'poorters-schepenen' krijgen in Symoen de Pelic, een nieuwkomer, die vóór de oorlog tot het hoogste politiek ambt in de stad doordringt, nog één collega bij; hij wordt als totale 'homo novus' qua afstamming en qua schepenfuncties schepen in 1351. Hij overlijdt echter al vóór 1395.

Nog acht jongere oorkonders zonder politieke voorgangers in de familie zullen eerst na 1381 een schepenfunctie vervullen: Gillis de Broedere, Symoen de Haec, Jan de Vaech, Claus Neeten, Jacop de Steekere, Willem van Steenbeeke, Goessiin Waeytop en Jan Zoetiin staan dan aan het begin van een vaak gevulde en succesvolle politieke loopbaan.

De bovenstaande ontleding verduidelijkt ook voor deze periode het reeds voor de 15de eeuw vastgestelde hoge mutatieritme van de schepenen.[28] Dat het oorlogsgebeuren ongetwijfeld na de vrede van 1385 dit ritme nog verhoogd heeft, blijkt uit de instroom van de negen weerom nieuwe schepenen na de oorlog, die reeds als potentiële gezagsdragers onder de oorkonders waren opgenomen.

In hun carrière vóór 1381 kennen zeker vijf oorkonders in een alternerend stelsel van schepen/gezworene de combinatie van het schepenambt met deze lagere functie van gezworen raad in het stadsbestuur. Symoen de Pelic is dat al in 1342 en 1348. Raesse van Bulleghem en Godevert van Lammersvelde zetelen samen in 1357 en zo ook treden Symoen de Ruwe en Jan Gaffelkin ser Gheerts, die geen schepenambt bekleedt, aan in 1373. Na de oorlog maakt ook de jonge nog ambteloze Yzac Millot deel uit van dit bestuurscollege.

Een zetel in de schepenbank vergroot natuurlijk in hoge mate de sociale status van de betrokkene. Vanuit deze functie wordt de plaats van de schepenen/latere oorkonders op de sociale ladder kracht

[28] De hoge frequentie van wisseling in de samenstelling van de schepenbanken o.a. bij S. GIERTS, Geraardsbergen 1392-1443, p. 25 met ook verwijzing naar de frequentie van de afwisseling in Brugge en Gent. Een vermoeden van samenhang tussen 'nieuwkomers' in Ieper en politieke troebelen rond 1360 en 1380 bij D. VIAENE, De drang naar macht. De Ieperse stadsmagistraat in de veertiende eeuw (1328-1383), p. 21.

bij gezet door een invloedrijk politiek netwerk, wanneer ze in het schepencollege de hoogste politieke beslissingen en de belangrijkste bestuursdaden stellen. Van de tien hierboven vermelde oorkonders (12 %), die als schepen zetelen vóór 1381, zijn er sinds 1358 in acht schepencolleges van de zeven schepenen telkens twee tot vier samen aanwezig. Wanneer men in overweging neemt dat de schepen slechts om de twee jaar kan zitting hebben, overspannen deze colleges direct toch zestien bestuursjaren. In de eerste bekende schepenbank van 1386 na de oorlog loopt de collectieve aanwezigheid van oorkondersgroep op tot vijf en in het schepenjaar van 1389 zelfs tot zes van de zeven schepenen.

Twee oude schepengeslachten zonder politieke continuïteit onder de oorkonders, de de Meyeres en de Gaffelkins, zien Zeghere de Meyere als meier en Wouter Gaffelkin als amman van de stad toch nog een gerechtelijke functie krijgen.

De gevolgen van de machtspositie in de schepenbank - alle hierna besproken mandaten van de oorkonders komen chronologisch na hun schepenfunctie - worden duidelijk in de doorgroei en de verdere uitbouw van hun maatschappelijke positie in stedelijke 'ereambten' en zelfs in extra-stedelijke hogere functies op feodaal en grafelijk niveau.

Na minstens vijf ambtstermijnen als schepen is, zoals vermeld, Raese van Bulleghem in 1372 ontvanger van de stad.

Twee oorkonders slagen erin om door hun aanzien een grafelijke opdracht en zelfs een grafelijk ambt te verwerven. Mattheus van den Noekerstocke is in 1367 grafelijk commissaris samen met Symoen de Ruwe en hij beheert sedert 1375, naast een termijn van grafelijk baljuw in 1380 te Kortrijk, gedurende meer dan een kwart eeuw de inkomsten van de grafelijke spijker in de stad.

Nog vijf oorkonders functioneren verder in de regionale structuur binnen de regio. De heren van Boelare tellen onder de leden van hun leenhof in 1373 Zeghere de Meyere, Mattheus van den Noekerstocke, Jan van Planken en Gheraert van Schendelbeeke. Naderhand zetelt ook Jan Vranxs IV er, die eerst na 1381 zelf zitting in heeft.

Vanuit sociaal-caritatieve hoek is het aanzien van de oorkonders zonder twijfel versterkt door hun aanwezigheid in parochiale structuren en in het beheer van het O.-L.-Vrouwhospitaal. Het bewaarde bronnenbestand biedt hier echter weinig bruikbare gegevens. Verwijzingen naar kerkmeesters van de stedelijke parochiekerken ontbreken vóór 1381. Er blijven in verband met de oorkonders alleen de geïsoleerde vermeldingen bewaard van Symoen de Pelic, die in 1357 Heilige Geestmeester wordt, en van het beheer van Symoen de Ruwe in het hospitaal in 1376.

Uit wat vooraf gaat moet het relatieve succes van de overstap vanuit een sociale status naar een topambt in het stadsbestuur vóór de oorlog blijken. Deze realisatie geldt uiteindelijk toch maar voor slechts dertien personen.(18%) Negen verwanten uit oude schepenfamilies en nieuwkomer Symoen de Pelic hebben zo de politieke top bereikt; gezworene Jan Gaffelkin ser Gheerts bereikt de lagere bestuursfunctie van gezworen raad en Zeghere de Meyere en Wouter Gaffelkin tenslotte verwerven een gerechtelijk mandaat. De vorming van een oligarchisch getinte schepenengroep is dus door het hoge mutatieritme van de betrokkenen de instroom van steeds nieuwe mandatarissen eerder relatief te noemen.

5. Concretisering van de sociale status in de uitzonderlijk politieke volmacht van 25 februari 1381: een democratisch gebeuren

De oorkonders nemen hun beslissing van maandag 25 februari 1381 in naam van de ca. 4.500 à 5.000 inwoners van de stad.[29] Ze vertegenwoordigen dus 1,4 à 1,5 % van de bevolking. Allen zetten ze daar hun sociaal aanzien om in uitzonderlijke politieke macht, die ze na gemeenschappelijk overleg met hun medeburgers verwerven.[30]

Het is een onmogelijke zaak om te achterhalen in hoever de eigen visie van de oorkonders of de stem van het volk heeft doorgewogen in de eindbeslissing om de stad aan de graaf te onderwerpen. Hoe dan ook, de vaststelling, dat juist na een 'volksvergadering' niet alleen de 'regerende' schepenen van het jaar, maar ook het ganse 'parlement' van de oorkondersgroep de uitzonderlijke volmacht krijgt om de onderwerping uit te vaardigen, wijst op een democratische besluitvorming.

Ongetwijfeld behoren tot de eenenzeventig oorkonders de zeven schepenen en zeven gezworenen van het ambtsjaar 1380/1381.[31] Stricto sensu hebben alleen deze veertien ambtenaren een formeel bestuursmandaat en geldt voor hen dus niet het uitzonderingskarakter van de beslissing van 25 februari. De overige zevenenvijftig krijgen in de overlegvergadering, gehouden tussen 11 november 1380 en 25 februari 1381, in democratische zin de uitzonderlijke en informele volmacht om oorkonder te zijn.

Bij die veertien officiële mandatarissen ligt het verband tus-

[29] Het aantal inwoners volgens J. DE BROUWER, Demografische evolutie van het Land van Aalst 1570-1800. Pro Civitate. Historische Uitgaven, reeks in -8°, Brussel, 1968, p. 25 en P. STABEL, De kleine stad in Vlaanderen, p. 22, noot 20.

[30] De oorkonde heeft het in die zin over 'wij', de oorkonders/politieke stedelijke elite en gelegenheidsafgevaardigden van het volk, over 'tghemeene', de niet tot vorige groep behorende medeburgers/ambachtslieden, en over de 'goede lieden ghemeenlijke', de verzameling van de beide vorige groepen.

[31] Het is niet duidelijk in hoever tijdens de oorlog de normale benoeming van de schepe-

sen hun sociale status en de concretisering ervan in een mandaat voor de hand. Ze behoren wellicht tot de vijfendertig oorkonders, die voorheen enig aanzien hebben opgebouwd uit hun eigen politieke carrière of uit de betrokkenheid van hun familie bij het stadsbestuur. Met Symoen de Pelic, uit een nog nieuwe politieke familie vóór 1381, vormen deze politiek gestuurde oorkonders een groep van zesenendertig (50 %).

Het is aannemelijk dat de zesenendertig hun mandaat hebben ontvangen om én de politieke interesses van hun familie én, voor zover ze betrokken zijn bij de stadseconomie, de belangen van hun ambachtslieden te behartigen. Zo vertegenwoordigen de drie politiek georiënteerde beenhouwers van de Vranxsen zeker ook nog de belangen van het beenhouwersambacht.

De oorkonders, die zonder enige politieke voorgeschiedenis hun aanzien hebben opgebouwd vanuit hun beroepsactiviteiten en derhalve uitsluitend de belangen van hun achterban/handwerkers vertegenwoordigen, zijn beperkt in aantal. Zeker bij hun concretisering van aanzien in macht speelt het principe van democratische vertegenwoordiging bij het nemen van de beslissing het meest. Voor de leerlooiers zijn er dat met Jan de Vaech en Pietere Inghels maar twee (3 %). Voor de lakenproducenten met Jacop de Steekere, Jan Noeyaert, Gheraert Paddepoel, Coel Raes, Jan van der Berckouteren en Goessiin Waeytop en met de eventuele aanvulling van Adaem de Walsche en Pieter Soymans zijn er slechts acht (11 %). In elk geval vertegenwoordigen deze laatsten zesentwintig niet politiek actieve collega's producenten en een niet te achterhalen aantal ambachtslieden.

Zeker negentien oorkonders (25 %) zijn schijnbaar tot de groep toegetreden zonder een echte opdracht van vertegenwoordiging. Zo ze al persoonlijk aanzien hebben uitgebouwd, dan wordt hun opname in de groep in elk geval kracht bijgezet door het netwerk, waartoe ze behoren. Ze lijken dus eerder een individuele en/of een vriendenzaak te behartigen door hun aanwezigheid.

nen door de grafelijke commissarissen in de lente van het ambtsjaar 1380/1381 is doorgegaan. Vanaf het ambtsjaar 1378/1379 tot het ambtsjaar 1386/1387 zijn er trouwens geen schepencolleges bekend; daarvoor de schepenlijsten bij A. DE PORTEMONT, Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre, II, Gent, 1870, p. 30 en L. COCK, "Poorters" en het " gemeen" te Geraardsbergen. Momentopname uit het dagelijkse leven van 1392-1393, Onuitgegeven seminarie-oefening, Leuven, 1993/1994, p. 42.

6. De hiërarchische orde binnen de oorkonders

Reeds tijdens het prosopografisch onderzoek werd er vastgesteld dat de volgorde, waarin de oorkonders in de acte van 25 februari worden vernoemd, een hiërarchische structuur volgt. Hierbij zijn enkele opvallende vaststellingen te maken.

De plaats in de lijst is een objectieve waardemeter voor de behaalde sociale status van het moment. Zo kan politieke afstamming wel een toegang tot de groep vergemakkelijkt hebben, maar de uiteindelijke rangschikking naar prestige plaatst zowel oorkonders met politieke antecedenten als totale nieuwkomers en niet-politici naast elkaar.

Opmerkelijk is daarbij dat de lijst wordt aangevoerd door de vrijwel onbekende oudere Claus Bosscaert. Uit een familie, die slechts omstreeks het midden van de 14de eeuw een eerste schepenambt verkrijgt, en zonder zelf enig mandaat te hebben bekleed, kan hij slechts deze voor hem uitzonderlijke plaats in de lijst wettigen door met een hoog aanzien als een betekenisvolle en loyale graafsgezinde politicus een van de initiatiefnemers van de onderwerping te zijn.

Een even moeilijk te verklaren 4de plaats in de rij neemt de jonge Willem van Steenbeeke met zijn prachtig adellijk (?) wapenzegel in als totale nieuwkomer, zonder enige andere politieke betrokkenheid in de stad en los van enig netwerk, tenzij zijn vermoedelijke verbondenheid met priester Alaemse Steenputte, de grafelijke aanhanger, en met oorkonder Wouter Steenputte.

De factor politiek aanzien in combinatie met demografische factoren van geboorte en overlijden binnen een geslacht heeft er dan weer toe geleid dat een groep van achttien oorkonders tot slechts zeven families behoort. De geslachten van Bulleghem en Vranxs, die met hun oudste ambtsdragers in de schepenbank maar tot het tweede kwart van de 14de eeuw teruggaan en dus niet tot oudsten der schepenfamilies kunnen worden gerekend, zijn eerder dankzij demografisch toeval het opvallendst vertegenwoordigd met elk drie leden. Bovendien hebben bij de Vranxsen deze drie leden - Jan de Jonghe vóór, Gheeraert en Lievin na 1381 - effectief een schepenzetel, daar waar in de van Bulleghemdynastie alleen Raesse het ambt waarneemt.

Voor de uiteindelijke visie van de bevolking in de stad op het oorlogsgebeuren zijn ook deze vaststellingen belangrijk.

Er is een opvallend evenwicht van tien jongere en acht oudere oorkonders, met afwezigheid van de middengeneratie, bij de eerste twintig personen van de lijst. Onder de ouderen zijn dat van zelfsprekend de politieke elite met vooral Symoen de Ruwe, Mattheus van

den Noekerstocke, Raesse van Bulleghem, Jan van Planken en Zeghere de Meyere. Onder de jongeren staan de succesvolle nieuwe politici Jan de Haghemutere, lakenproducent Gheeraert Pinte en Jan Vranxs IV de Jonghe bij die top, vergezeld van de in volle opgang zijnde Goessiin Waeytop, nog een lakenproducent.

Een concentratie van mogelijke politici in functie of van leden uit politieke geslachten is in de lijst niet aan te wijzen. Goessiin Waeytop (8ste), Raesse de Boede (13de), Jan de Vaech (17de) hebben post gevat tussen de 'gevestigde' oorkonders. Anderzijds is er in de tweede helft van de lijst wel de opvallende concentratie van misschien wel veertien andere lakenproducenten en lakenhandelaars, die als een bijna politieke 'partij' vanuit hun 'democratische' achterban de vredesbeslissing promulgeren.

Als besluit kan hier dus gelden dat de groep jongere ambtsdragers en oorkonders met politieke verwachtingen, evenzeer trouwens als de gevestigde politici en de vertegenwoordigers van de vooral kwetsbare economische textielsector, het aanhoudende oorlogsgeweld een halt willen toeroepen om hun belangen en dat van hun stadsgenoten te vrijwaren.

7. Algemeen besluit

Het onderzoek naar de eigenheid van de eenenzeventig oorkonders, die namens henzelf en hun medeburgers op 25 februari 1381 tijdens de Zesjarige Oorlog de stad Geraardsbergen aan de Vlaamse graaf onderwerpen, identificeert hen als een groep stadsbewoners, die voor ca. 43 % uit personen van middelbare leeftijd bestaat, aangevuld met een zeventiental ouderen (24 %) en ongeveer vierentwintig jongeren (33 %).

Zeker vijfendertig leden van de groep (49 %) hebben hun sociale status opgebouwd uit de betrokkenheid van hun familie bij of uit hun eigen deelname aan het bestuur van de stad. Een twintigtal oorkonders (28 %) verkrijgt zijn maatschappelijk aanzien vanuit belangen in de lakenindustrie. Van de overigen is, behalve van nog een zestal oorkonders (8 %) uit de sectoren van de voedselvoorzieningen en de leerlooierij, de oorsprong van hun sociale positie niet duidelijk te achterhalen; ze zijn meestal alleen maar door een of ander netwerk bij de groep in te delen.

De concretisering van de sociale status in politieke macht en vooral in een schepenambt is onder de oorkonders zowel vóór als na de oorlog een beperkt verschijnsel. Het nastreven van een oligarchisch schependom, voor zover dit streven er al zou geweest zijn, wordt én door de instroom van mandatarissen uit steeds nieuwe geslachten én door de oorlog zelf beperkt gehouden.

De concretisering echter van de sociale positie in de uitzonderlijke politieke volmacht van 25 februari 1381 geldt voor alle oorkonders, ongeacht hun al dan niet politieke voorgeschiedenis. Dat die volmacht er juist na een algemeen volksoverleg komt, waarop de groep oorkonders als 'verkozenen' een zo belangrijke politiek beslissing kan nemen, draagt een onmiskenbaar 'democratisch' karakter van 'volksvertegenwoordiging'. Het is opvallend dat de lijst der oorkonders in een hiërarchische samenstelling op grond van maatschappelijk aanzien het uitzicht van een bijna moderne verkiezingslijst krijgt.

De 'democratische' inslag van het ganse gebeuren is niet in het minst mee bepaald door de bekommernis van de Geraardsbergenaars om buiten het oorlogsgewoel te blijven en vooral het peil van het economische en sociale leven van de stad in stand te houden.

M. Cock
Pijlekaart 103
9506 Schendelbeke

G. Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

BIJLAGE HET LAND VAN AALST, LVIII, 2006, nr. 4

M. Cock - G. Van Bockstaele
Sociale status en politieke macht.
De Geraardsbergse oorkonders
van 25 februari 1381

Bijlage 1:
De oorkonders en de keuze van hun woonplaats in projectie op het stadsplan van Jacob van Deventer (ca. 1560)
Het cijfer na de straat geeft het aantal oorkonders aan.

Bijlage 1: De oorkonders en de keuze van hun woonplaats in projectie op het Stadsplan van Jacob van Deventer (ca. 1560)

Bijlage 2: De voornaamste identificatiekenmerken van de oorkonders

De rooster brengt de voornaamste identificatiekenmerken van de oorkonders samen in een schematisch overzicht.
De elementen geven, behalve voor de vergelijkende kolom **'Schepen na 1381'** de toestand van vóór 1381 weer.

Druktechnisch onderscheid:

- **Claus Bosscaert**	oudere oorkonder
- Jan Gheylinch	oorkonder van middelbare leeftijd
- *Willem van Steenbeeke*	jongere oorkonder.

Verklaring der tekens:
in de kolom '**Oud schepengeslacht**':
- (x) schepengeslacht van buiten de stad

in de kolom '**Adellijk geslacht**' :
- x? onzekere duiding

in de kolom '**Lakenproducent**':
- (x) verschuiving van professioneel naar politiek actief
- x? onzekere duiding

in de kolom 'Netwerk':

- **A**	agrarisch netwerk
- **H**	met andere oorkonder(s) betrokken bij aankoop/verkoop van huizen
- **P**	politiek netwerk
- **R**	met andere oorkonder(s) betrokken bij aankoop/verkoop van renten.

NAAM	Oud schepen-geslacht	Adellijk geslacht	Schepen vóór 1381	Schepen na 1381	Gezworen raad vóór 1381	Grafelijk ambte-naar	Lid leen-hof	Laken-produ-cent	Been-houwer	Leer-looier	Net-werk
1. Claus Bosscaert	x										P
2. Symoen De Ruwe	x		x	x	x	x		(x)			P
3. Mattheus van den Noeckerstocke	x		x	x		x	x				A P
4. *Willem van Steenbeeke*		x ?		x							H
5. *Jan de Haghemutere*	x	x ?	x	x				x ?			A P
6. *Gheeraert Pinte*	(x)		x	x				x			P
7. *Jan Vranxs IV de Jonghe*	x		x	x					(x)		P
8. *Goesiin Waeytop*				x				x			P
9. Zeghere de Meyere	x						x				P
10. Raesse van Bulleghem	x		x	x	x						H P R
11. Jan Gheylinch	x	x ?									H P
12. Symoen de Pelic			x		x						R
13. Raesse de Boede											R
14. Jan van Planken	x		x	x			x				P
15. *Gheeraert Vranxs*	x			x					x		P
16. *Gillis de Broedere*				x							
17. *Jan de Vaech*				x						x	
18. *Heinric Bosscaert*	x			x							P
19. Heinric van der Gracht	x										P
20. *Jan van der Gracht*	x										P
21. Jacop Steckaert											
22. Wouter Gaffelkin	x										P
23. Adriaen van Bulleghem	x										H P
24. Gheraert van Schendelbeeke	x		x				x	x ?			H P
25. Godevert van Lammersvelde	x		x		x						H P
26. Symoen de Crane	(x)			x							A P
27. *Yzac Millot*											
28. Heinric de Meestere											H
29. *Adriaen de Ruwe*	x							x			H P
30. *Symoen de Haec*				x							H
31. Jan de Baerbier											H
32. Franse van der Muelen	x										A P
33. Jan Gaffelkin ser Gheerts	x				x						P
34. *Jan de Pelic*											P

35. Maes van Middelhoven											**R**
36. Adriaen de Blauwere	x							x			**A P**
37. Adaem de Walsche								x ?			**H**
38. *Jan Zoetiin*				x							**H R**
39. Jan Scoudeharinc	x							x ?			**H P**
40. Gheraert Paddepoel								x			
41. *Jacop de Steekere*				x				x			**A H R**
42. *Jan van Gavere*	x							x			**P**
43. Clerbout van Piperzele	x							x ?			**P**
44. Wouter Steenputte											**H**
45. *Jan van Bulleghem Claus zone*	x							x ?			**P**
46. *Pieter Soymans*								x ?			**H**
47. Woutere van der Mindsbrugghen											
48. Symoen van der Scueren	x										**H P**
49. *Cornullis van der Scueren*	x			x							**P**
50. *Claus Neeten*				x							
51. Jan Noeyaert					x			x			
52. Boydiin van Scavenberghe	(x)				x			x			**P**
53. Adriaen van Viane											
54. Willem de Nattemakere											
55. Mechiel Kockiin											**H**
56. Coel Raes					x			x			
57. Jan Mercant											**H**
58. Jan Hergoets	x										**P**
59. Jan van Boeterdale											**H**
60. Cornullis de Preyt	x								x		**A P**
61. *Adriaen van den Borre*								x ?			**H**
62. *Lievin Vranxs*	x			x		x		x ?	x		**P**
63. Philips Roelants											
64. Wouter van den Dale											**R H**
65. Jan de Brakeleere Jans zone											
66. *Willem van den Inde*	x			x				x ?			**P**
67. Jan Tsoncke die men seit de bake											**H**
68. Jan van der Berckoutenen								x			
69. Pietere Inghels										x	**A**
70. Louis van den Borre											
71. Heinric van Vrechem	x	x ?									**P**

KETTERIJ OF GEWETENSRECHT
Een notitie over de protestantse aanwezigheid in Aalst vóór 1930

Guy LIAGRE[1]

Deze korte bijdrage beschrijft de aanvangen van de protestantse aanwezigheid in Aalst. Na een inleiding waarin we de brede contouren van de Reformatie in de ajuinstad schetsen, geven we een beeld van de geschiedenis van de protestantse presentie in de zeventiende en in de achttiende eeuw, om zo bij de nieuwe evangelisatiepogingen in de negentiende eeuw te belanden. Ook die lopen uiteindelijk echter dood. Het is wachten tot de twintigste eeuw vooraleer evangelist Jan Bruggeman (1889-1970) vanuit Geraardsbergen de grondslag legt voor de thans nog steeds bestaande geloofsgemeenschap aan de Dr. Goffaertsstraat 2. De protestantse gemeenschap bouwt in 1961 een nieuwe kerk, een positieve evolutie die door het koninklijk erkenningsbesluit van 29 juli 1963 als het ware wordt bekroond.[2] De gemeente beschikt sindsdien over een moderne kerk en een voltijdse predikant. Eerst schetsen we de aanvangen van het protestantisme tijdens de Reformatie en geven daarna een beeld van de evoluties in de daarop volgende eeuwen. We eindigen met de stichting van de huidige gemeente.

De Reformatie

De geschiedenis van de Reformatie te Aalst begint in de zestiende eeuw. Louis-Paul Boon heeft in zijn laatste werk, het Geuzenboek, de geschiedenis ervan op indringende - zij het ook ideologisch gekleurde - wijze beschreven.[3] Vanaf 1523 vinden op de Grote Markt te

[1] Guy Liagre (°1957) is doctor in de protestantse godgeleerdheid. Hij was predikant in Geraardsbergen (1980-1984), Menen (1984-1990) en Brussel (1990-2005). Hij is momenteel synodevoorzitter van de Verenigde Protestantse Kerk in België en verbonden aan de Protestantse Theologische Faculteit te Brussel voor het vak Kerk- en ideologiegeschiedenis van de XIXe eeuw.

[2] Koninklijk Besluit 29-7-1963. Oprichting Raad van Bestuur (= protestantse kerkfabriek) in: *Belgisch Staatsblad* op 4-9-1963, blz. 8613. Nationaal Register 211.541.855. De grondgebiedomschrijving van het erkenningsbesluit besloeg de gemeenten Aalst, Letterhoutem, Ninove, Nieuwerkerken, Gijzegem, Erembodegem en Erpe.

[3] BOON L.P., *Het Geuzenboek*, Amsterdam 1979.

[4] LIAGRE G., 'Prefiguraties, aanwezigheid en ontwikkeling van het Nederlandstalig protestantisme Situatie in enige Vlaams-Brabantse steden (16de eeuw), in: *Eigen Schoon & De Brabander*', Driemaandelijks Tijdschrift van het Koninklijk Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams Brabant, LXXXV (2002), blz. 395-424.

Brussel de eerste ketters in het Zuiden de dood.[4] Tot de beeldenstorm in 1566 zijn er zo meer dan dertienhonderd terechtstellingen wegens ketterij in de archieven terug te vinden, evenredig verdeeld over de zuidelijke en de noordelijke Nederlanden.[5]

De lutherij (leer van Maarten Luther) dringt in Aalst door op een moment dat ze, net als de kleine stadjes Ninove, Geraardsbergen, Oudenaarde en Ronse, slechts lege handen kan tonen als de staatsbelasting moet worden overgedragen. De steden morren, vragen uitstel van betaling, maar tevergeefs. Reeds in de jaren 1538 beginnen op verschillende plaatsen in Vlaanderen mensen te klagen en roert men de trom van de opstand. Wat moet men doen? Meedoen met de hoofdstad van Vlaanderen, Gent, waar het gemor steeds grotere omvang aanneemt, of gehoorzamen aan Brussel waar de regering en de landvoogdes heersen? Naarmate de tijd verstrijkt wordt steeds duidelijker dat het protest verder aanzwelt. In augustus 1566 barst het als een etterbuil open, in een opstand die de geschiedenis ingaat als de beeldenstorm. Langs de Vlaamse wegen worden loslopende benden protestanten ("geuzen") overvallen en zonder genade opgeknoopt. Vanuit Oudenaarde aangewakkerd, loopt de beeldenstorm via Geraardsbergen uiteindelijk in Aalst dood.

Deze beeldenstorm gaat gepaard met een diepe economische crisis. 1564 is een boycotjaar, waarin de Engelsen de lakenhandel naar zich toetrekken, met voor Vlaanderen catastrofale gevolgen. Bovendien is de winter 1564-1565 buitengemeen koud. In 1565 leiden uitzonderlijke weersomstandigheden tot misoogsten en daarmee tot een groot tekort aan brood en armoe voor velen. Het misdadig gedrag van speculanten wordt in deze omstandigheden des te schrijnender, met sociale spanningen als automatisch gevolg.[6] Of deze economische factoren de directe aanleiding voor de beeldenstorm zijn valt te betwijfelen daar sommige plaatsen waar de nood groot is, het noodlot van de 'brekerij' niet ondergaan en omgekeerd. Maar Boon laat wel duidelijk zien dat er in de jaren 1564-1566 een opeenstapeling van economische misère en sociale nood is en dat het bovendien geen gewone crisisjaren zijn. Ze maken namelijk in velerlei opzichten een abrupt einde aan een langdurige bloeiperiode, waarbij zowel de handel als de nijverheid in de klappen delen.

Wat dat calvinisme (leer van Johannes Calvijn) betreft, het schiet vooral wortel in de zuidelijke streken. Naast Genève en Frankrijk spelen ook Engeland en Duitsland met hun vluchtelingen-

[5] KAPTEIN H. *De Beeldenstorm*, Hilversum 2002, blz. 13.

[6] LIAGRE G., 'De Reformatietijd te Geraardsbergen in de XVIde eeuw', in: *Bulletin van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, VII-10 (1981), blz. 269-290.

kerken hierbij een belangrijke rol.[7] Dat is gezien de goede communicatie met een aantal Vlaamse vluchtelingen niet verwonderlijk. In de Nederlandstalige vluchtelingenkerk van Colchester (Engeland) werkt in de zestiende eeuw Johannes van Miggrode, afkomstig uit Aalst en die onder andere met Willem van Oranje briefwisseling voert. van Miggrode is van oorsprong pastoor en speelt later ook een grote rol bij de Hervorming in Zeeland. Hij krijgt in 1771 zijn grafmonument in de prachtige en monumentale protestantse kerk van Veere, waar hij in leven predikant was. We onderstrepen naast Emden vooral de rol van de Londense gemeenschap die door Jan Utenhove (1520-1565) - een uit Gent afkomstige humanist, psalmberijmer en woordvoerder van de Londense protestanten - van Koning Edward VI in 1550 het stichtingscharter voor een calvinistische gemeente bekomt.[8]

In de eerste jaren van haar bestaan vormt de Londense gemeente een inspirerend voorbeeld voor de protestanten die in de Nederlanden nog omwille van hun geloof worden vervolgd. Vanuit Londen vinden de geschriften van de door de Engelse aartsbisschop Thomas Cranner tot superintendent van de vluchtelingenkerken benoemde Johannes à Lasco (1499-1560), de in Leuven gevormde Jan Utenhove zelf en de in Straatsburg, Bazel en Zürich bij de befaamde theoloog Bullinger opgeleide Gentse predikant Maarten Micron (1523-1559) door Vlaamse drukkers in Londen vermenigvuldigd, hun weg naar het continent.[9] De kerk in Londen helpt – evenals de andere kerken in onder andere Duitsland – de protestanten op het vasteland met geld en advies, met de opvang van vluchtelingen en het opleiden van predikanten.[10] Kenmerkend voor de Londense gemeente is onder andere dat ambtsdragers rechtstreeks gekozen worden door de gemeente. Een andere bijzonderheid is dat begrafenisdiensten hier worden gerekend tot de 'roomsche stoutigheden', wat meteen de reden is waarom veel calvinistische kerken pas in de loop van de negentiende eeuw weer kerkelijk zijn beginnen begraven.[11] De Leidse dominee Festus Hommius spreekt aan het begin van de zeventiende eeuw dan ook over Londen met de woorden 'mater et propagatrix omnium reformatarum ecclesiarum belgi-

[7] LIAGRE G., 'Nederlandse kerk in Londen 450 jaar', in: *INFO VPKB*, 10 (2000), blz. 17-18.

[8] SLUYTERMAN K., *Kerk in de City – 450 jaar Nederlandse Kerk Austin Friars in Londen*, Hilversum 2000, blz. 9-20.

[9] WILLEMS W., 'Micronius Martinus', *Belgische Protestantse Biografieën* 1987, B-Micron, 4 blzn.

[10] PETTEGREE A., *Foreign Protestant communities in sixteenth-century London*, Oxford 1986, blz. 235-261.

[11] Zie hiervoor de werken van HEITINK G., *Biografie van de dominee*, Baarn 2001 en BOS D., *In Dienst van het Koninkrijk – Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999.

carum', wat betekent: 'moeder en kweekplaats van alle Hervormde Nederlandse kerken'.[12]

Wat niet wil zeggen dat iedereen op het continent onverdeeld gelukkig is met de naam, faam en invloed van de Londenaars! Als ze onder druk van de omstandigheden, namelijk het katholieke schrikbewind van Maria (Mary) Tudor (1516-1558) bijgenaamd Bloody Mary, Engeland dienen te verlaten, blijkt dat de Reformatie op het vasteland is uiteengespat in tientallen groepen en fracties die elkaar bekampen en bestrijden.[13] In lutherse streken krijgen de Londenaars last vanwege hun avondmaalsopvatting en in doperse contreien vanwege hun doopopvattingen.[14] Terwijl de dopersen opteren voor de volwassenendoop, kiezen de Londense gereformeerden consequent voor de kinderdoop. Dit alles, om te laten zien dat de hervormingsbeweging geen monolithisch blok is, maar een geheel van krachten, stromingen en strekkingen die op elkaar inwerken, tegen elkaar ingaan en soms verder van elkaar blijken te staan dan de afstand die hen van de Roomse moederkerk scheidt. We vernoemen dit ook, omdat het zo gemakkelijker valt om te begrijpen waarom in de Noordelijke Nederlanden bij het uitbreken van de beeldenstorm slechts enkele calvinistische kernen bestaan (Breda, s' Hertogenbosch en de Zeeuwse steden Middelburg, Vlissingen en Veere), terwijl er in het Zuiden al wel een betrekkelijk belangrijke calvinistische aanwezigheid valt te noteren.[15] Deze laatste groeit in de noordelijke streken vooral aan onder invloed van latere emigratie.

In 1568 worden in Aalst voor het eerst 18 burgers tegelijk vanwege hervormingsgezindheid verbannen. Na deze woelige jaren krijgt de stad vanaf 1579 een eigen predikant.[16] Vanaf die tijd trekken veel inwoners echter weg vanwege de armoede en de stagnatie van handel en nijverheid. Het calvinisme blijkt trouwens in Aalst minder succes te boeken dan elders: op 6 maart 1580 spreekt de magistraat van 'la fidélité de noz bourgeois et de leur constance envers la foy catholique', die 'faict sortir de la ville d'Alost le nombre de trente houct bourgeois héréticque'.[17] Het platteland rond Aalst raakt, ondanks

[12] LINDEBOOM J., *Austin Friars, Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Gemeente te Londen*, 1550-1950, Den Haag 1950, blz. 88 en 93.

[13] Maria (Mary) Tudor was koningin van Engeland van 1553 tot 1558. Zij was een dochter van Hendrik VIII en zijn eerste echtgenote Catharina van Aragon. Zij verwierf de bijnamen 'de Katholieke' en 'de Bloedige' (*Bloody Mary*).

[14] WILLEMS W., *Met Maarten de Kleyne aan het avondmaal*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid, Brussel 1980.

[15] KAPTEIN H., *De Beeldenstorm*, Hilversum 2002, blz. 26.

[16] JANSSEN H.Q., *De Kerkhervorming in Vlaanderen, historisch geschetst naar onuitgegeven bescheiden* (vol. 1), Arnhem 1868, blz. 37.

[17] Geciteerd in BRIELS J. *Zuid-Nederlanders in de republiek 1572-1630 een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas 1985, blz. 28.

de aanwezigheid van een eigen predikant een jaar later, na 1578 nochtans hoe langer hoe meer verlaten.[18]

De zeventiende en achttiende eeuw

Robert Collinet, die de geschiedenis van het Belgisch protestantisme in de 17de en 18de eeuw beschreef, maakt van een protestantse aanwezigheid in de stad in deze periode geen melding en dat is ook voor E. Braekman het geval.[19] Het Biografisch woordenboek voor Protestantse Godgeleerden in Nederland vermeldt nochtans Johannes Mauritius Flenderus als militair aalmoezenier voor de protestantse gemeente van Aalst van 1711 tot 1713.[20] Op 11 april 1713 sluiten Lodewijk XIV en de Staten Generaal van de Verenigde Provinciën in Nederland een overeenkomst in Utrecht. Met deze vrede, gevolgd door het Verdrag van Rastadt (1714) komt er een eind aan de Spaanse successieoorlog en worden de Zuidelijke Nederlanden aan het Oostenrijk van Keizer Karel VI toegewezen. Omdat het oorspronkelijke ontwerp voor het barrièretraktaat uit 1709 in het zuiden zeer ongunstig is ontvangen, zet men Karel VI onmiddellijk onder sterke druk om het Nederlandse bezettingsrecht te beperken. Op 15 nov. 1715 slaagt de keizer daarin, waardoor minstens tot 1782 ook de protestantse aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden sterk verminderd. We weten uit literatuur- en archiefonderzoek trouwens dat de katholieke inwoners in de Zuidelijke Nederlanden de aanwezigheid van protestantse troepen maar matig op prijs stellen. In Aalst zijn er, zover wij weten, na deze periode weinig sporen van protestantse aanwezigheid meer te vinden.

Nederlandse tijd (1814-1830)

De aanwezigheid van Nederlandse troepen op het grondgebied zorgt na de Franse periode opnieuw voor een kunstmatige groei van het aantal protestanten. In het begin van 1826 poogt ds. Albert

[18] DENYS J., 'Meester Gorik van Steenberghe de Blinde (1558-1640). Een episode uit de tijd der godsdiensttroebelen in Vlaanderen en der Aartshertogen Aelbrecht en Isabella', in: *Het Land van Aalst*, V (1953), blz. 237.

[19] COLLINET R., *Histoire du Protestantisme en Belgique aux XVIIme et XVIIIme siècles*, Bruxelles 1959. BRAEKMAN E.M., *Le protestantisme belge au 17e siècle*, Carrières-sous-Poissy 2001.

[20] BIE J.P. en LOOSJES J., *Biografisch woordenboek voor Protestantse Godgeleerden in Nederland* (vol. 3), Den Haag 1907 ev., blz. 59-60. Johannes Mauritius Flenderus is onder andere de auteur van het geïllustreerde werk: *Holland onnaakbaar en onwinbaar, of redenvoeringe, waar in aangetoond word de onnaakbaarheid en onwinbaarheid van Holland en Westfriesland door 't water, so in 't leggen en verbeteren der fortificatien der vestingen of steden; als door verscheyde dekkende linien, en onnaakbare forten*, Dordrecht 1732.

Goedkoop (1778-1852), predikant in Gent, een protestantse gemeente op te richten in Aalst. De Nederlander Goedkoop die zich reeds voor zijn benoeming in Gent (4 maart 1815) met grote ijver vanuit Zeeland voor de Vlaamse protestanten heeft ingezet, krijgt een aanstelling met recht op kindergeld en een goed salaris.[21] Hij werkt tussen 1815 en 1843 als predikant-aalmoezenier in Gent, Maria Horebeke, Aalst, Kortrijk, Sint-Niklaas en Dendermonde. Tussen 1838 en 1840 is hij ook een tijdje voorzitter van de Bond van Protestantse-evangelische kerken in België.[22] De zielzorg onder de in gevangenschap vertoevende militairen in het huis van arrest van de stad, vormt voor Goedkoop een eerste bruggenhoofd om te komen tot de vorming van een plaatselijke protestantse gemeente. Na de gevangenen richt hij zich ook tot de soldaten en hun families en slaagt er zo in om een kleine gemeenschap rond zich te scharen.[23]

Het Aalsterse regentschap schijnt echter niet erg gelukkig met het initiatief van de Gentse predikant, die bovendien ook een lokaal aanvraagt. Op 17 april 1826 stuurt Goedkoop hierover een brief aan de koning die deze prompt aan de gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen laat geworden. Op 25 april laat deze het regentschap van de stad antwoorden dat er op dat moment geen enkel lokaal in het stadhuis als kerkzaal kan worden gebruikt. Men stelt hem echter voor - eenzelfde manoeuvre gebeurt zoals we elders schreven in deze periode ook in Vilvoorde - om protestantse erediensten in de kazerne te houden.[24] Amper een jaar later komt er echter, door de samenwerking van het ministerie van binnenlandse zaken, de commissaris generaal voor de zaken van de hervormde kerk en het commissariaat generaal voor het oorlogsdepartement, opnieuw schot in de zaak op het moment dat men Goedkoop officieel als militair aalmoezenier voor het detentiehuis benoemt.[25] Hij ontvangt hiervoor 400 gulden per jaar. Zo kan hij voortaan op wettige wijze de bediening van de gevangenen en van de protestantse gemeenschap in de Denderstad combineren. De commissaris generaal voor het oorlogsdepartement kent

[21] DE GROOT A., 'De Zeeuwse jaren van Albert Goedkoop, 1803-1815. Pastoraat in missionair perspectief', WIGGERS A., ABELS P.H.A.M., TEN BOOM H., BOS P.J., UIL H. (red.), *Rond de kerk in Zeeland*, Delft 1991, blz. 237-256. TEMMERMAN J., *Van Reveil tot Liberaal Protestantisme. Geschiedenis van de Protestantse Brabantdamkerk te Gent tijdens de 19de eeuw*, Brussel 1996, blz. 7-60.

[22] BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek*, Brussel 1992, blz. 281.

[23] BOUDIN H., *Les relations entre les Églises protestantes et l'État en Belgique* (1814-1839), doctoraatsverhandeling ULB, vol. 1 (1975-1976), blz. 195.

[24] Stadsarchief Aalst, Correspondentie 1825-1827, Nr. 4980. LIAGRE G., 'Het Nederlandstalig protestantisme in de Vlaams-Brabantse steden Vilvoorde, Mechelen, Leuven en Brussel 1800-1850', in: *'Eigen Schoon en De Brabander'*, Driemaandelijks Tijdschrift van het Koninklijk Geschied- en oudheidkundig Genootschap van Vlaams Brabant, LXXXVI (2003), blz. 305-344.

[25] Het regentschap van Aalst wordt hierover door de gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen ingelicht via toezending van de tekst van het Koninklijk Besluit van 19-2-1827 op 6-4-1827. *Stadsarchief correspondentie 1825-1827*, cat. II V A 49.

hem voor de inrichting van een kerkzaal (een benedenzaal van het stadhuis) 375 gulden toe. Stoelen probeert de Nederlandse predikant die hierover op de dag van zijn eerste preek, 14 april 1827, een brief schrijft, te bekomen van het college van burgemeester en schepenen.[26] En zo gebeurt het dat de eerste protestantse kerkdienst onder leiding van Goedkoop en met als preektekst Openbaringen 1: 17-18 ("Toen ik hem zag viel ik als dood voor zijn voeten neer. Maar hij legde zijn rechterhand op me en zei: 'Wees niet bang. Ik ben de eerste en de laatste. Ik ben degene die leeft; ik was dood, maar ik leef, nu en tot in eeuwigheid. Ik heb de sleutels van de dood en van het dodenrijk") toch in een kamer van het Aalsterse gemeentehuis kan worden gehouden![27] Een maand later al registreert het college van financieel toezicht voor de classis Brussel de nieuwe gemeenschap als een volwaardige kerk.[28] Met terugwerkende kracht kan de gemeenschap vanaf 1 januari 1827 rekenen op een jaarsubsidie van 50 gulden.[29]

Over deze Hollandse periode in Aalst is verder niet zoveel geweten, tenzij dan dat met de terugtrekking van de Nederlanders de gemeenschap ook ophoudt te bestaan. Op 29 september 1830 proberen enkele enthousiaste Aalstenaars de koninklijke troepen uit te dagen, maar deze weten de kalmte te bewaren en de opstoot van prenataal Belgisch nationalisme spoedig te onderdrukken. De volgende dag verlaten de troepen echter de stad. Enkele dagen daarvoor was reeds opdracht gegeven om de gevangenen uit de militaire gevangenis te evacueren.[30] Vrij van alle banden, slaat de bevolking onmiddellijk aan het plunderen waarbij het stadhuis met de hierin ondergebrachte protestantse kerk de eerste slachtoffers zijn. Dat is althans de trieste boodschap die diaken Roelofswaard - het enige kerkenraadslid waarvan we gezien de vernietiging van de archieven later nog een spoor zullen terugvinden - , bakker in het detentiehuis, op 2 oktober aan zijn predikant weet te melden. Hij heeft vernomen dat de revolutionairen een raam hebben opengebroken en het meubilair hebben bemachtigd. Vooral de stoelen en banken van de kerkenraadsleden en de officieren moeten er aan geloven. De volkswoede richt zich ook op de koffer met bijbels, avondmaalsgerij, psalmboeken en kerkregisters: boeken en voorwerpen worden gescheurd, stukgeslagen en

[26] *Ibidem*

[27] *Archief Nederlandse Hervormde Kerk Den Haag*, Maastricht 229.

[28] *College van financieel toezicht voor de classis Brussel*, 54ste zitting (17 maart 1827), ARA Prot. Kerk 1.

[29] Koninklijk Besluit (28-10-1827) nr. 161. *College van financieel toezicht voor de classis Brussel* 71ste zitting, 18 november 1827. ARA Prot. Kerk 1.

[30] WITTE E., 'De revolutiedagen van 1830 in Aalst', *Studia Historica Gandensia*, Gent 1968. Overdruk uit: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*. Nieuwe reeks, dl. 21 (1967).

door het raam gegooid. De eerste reactie van Goedkoop is er een van woede en teleurstelling. Hij neemt onmiddellijk contact op met het stadsbestuur maar dekt zich wijselijk voor teleurstellingen in, door gelijktijdig de burgemeester zelf aan te schrijven.[31] Bezorgd om zich 'de visu' van de schade te kunnen vergewissen, hoopt Goedkoop naar Aalst af te zakken als hij Dendermonde bezoekt, een plan dat hij ongelukkigerwijs nooit ten uitvoer zal kunnen brengen. 'Es wanckelt alles' en hij moet zich tevreden stellen met een schriftelijk rapport van een vriend (Roelofswaard?), die hem verslag doet op basis van de informatie die huisbewaarder Janssens van het stadhuis hem bezorgt. Het belangrijkste verlies zijn ongetwijfeld de kerkelijke archiefbescheiden en de registers. Waarmee bovendien ook de registers van de ontbonden gemeenschap van Kortrijk verloren zijn gegaan, daar beiden in één band werden bewaard. Zo verdwenen dus in een klap twee kostbare protestantse kerkregisters. Van zodra mogelijk wil Goedkoop de rest van de kerkelijke goederen nog pogen te recupereren om ze naar Gent over te brengen, maar het is niet helemaal duidelijk of hij al dan niet in dat plan is geslaagd.[32]

Goedkoop neemt zijn werk weer op na de onafhankelijkheid

De omwentelingen zijn nauwelijks achter de rug of Goedkoop besluit om het werk in Aalst opnieuw ter hand te nemen. Hij wil er in de gevangenis, waarvoor hij sinds zes jaar als aalmoezenier is aangesteld, een kerkdienst houden. Het bevalt hem slecht want nog voor hij de stad bereikt heeft een groepje hem herkend, neemt hem gevangen en voert hem, gevolgd door een spottende menigte, als een vagebond door de stad. Daarna zet men hem zelf voor 12 uur gevangen. Dr. H. Boudin suggereert dat men hem vanwege zijn kerkelijk habijt onmiddellijk herkent. Dit is een interessant gegeven, daar een kerkelijk habijt in het publieke leven in België niet meer tot de calvinistisch-protestantse traditie behoort. Het wordt door de synode in de Nederlandse tijd echter aan de predikanten in de Zuidelijke Nederlanden opgelegd, om de kerkelijke bedienaars van anderen te kunnen onderscheiden. Een zwarte toga met witte bef is pas vanaf 1854 bij synodaal besluit in Nederland de vaste liturgische kleding, bestemd om tijdens de kerkdiensten te dragen. Voor die tijd zijn Nederlandse predikanten herkenbaar aan hun zwarte mantel met bef, een habijt dat sinds de synode van Dordrecht in 1619 overigens ook protestantse ouderlingen die huisbezoeken afleggen dragen.[33] We

[31] Brief van Albert Goedkoop aan de burgemeester 2-10-1830. ARA HE 341.
[32] Brief van Albert Goedkoop aan de burgemeester 10-10-1830. ARA HE 341.
[33] BOS D., *In Dienst van het Koninkrijk..*, blz. 79. Voor alle duidelijkheid hierover een woordje uitleg. In de calvinistisch-protestantse traditie gebruikt men de term 'ambt' om

zouden dit niet vermelden, ware het niet dat dit tekenend is voor de periode na 1816, waarin de Hervormde kerk in Nederland met leedwezen vaststelt dat steeds meer predikanten onder invloed van verlichte denkbeelden, het habijt achterwege laten waardoor het aanzien van predikanten en hun sociale stand aan depreciatie onderhevig is. Predikanten, zo luidt in die jaren de redenering, behoren echter tot het nationaal - politiek én religieus - keurkorps van de maatschappij en dat mag in de semiotiek van de kleding ook zichtbaar zijn.

Welk gewaad Goedkoop bij zijn aankomst in Aalst precies draagt valt nu niet meer te achterhalen, maar tegen het einde van de achttiende eeuw dragen Nederlandse predikanten gewoonlijk een stijve zwarte rok met van voren een witte bef en op de rug een twee handen brede reep stof (het restant van de mantel), een korte kniebroek, schoenen met zilveren gespen en op hun hoofd een driekanten steek. Na 1796 mogen Nederlandse predikanten dit tenue vanwege de scheiding van kerk en staat alleen nog binnenskamers dragen, maar de kerkleiding dringt er na 1816 dus in Vlaanderen op aan om het belang van dit uiterlijke kenmerk niet te verwaarlozen.[34] Waarvoor Goedkoop nu - duidelijk herkenbaar als Nederlandse predikant! - de rekening betaalt.

Snel laat die zich echter niet van de wijs brengen. Hij dringt er met succes bij het nieuwe landsbestuur op aan om opnieuw toegang tot de gevangenissen in Aalst, Antwerpen, Gent en Vilvoorde te verkrijgen. Dat gebeurt op 27 april 1833 door een besluit van de minister van justitie dat een eerste voorlopige beslissing van 11 mei 1832 bekrachtigt. Opnieuw is Goedkoop zo in staat om regelmatig in de gevangenissen van Aalst, Vilvoorde en Gent te preken.[35] Om de twee maanden bezoekt hij op kosten van de staat deze gevangenissen, waarbij hij zich steeds zo organiseert dat hij ook - zonder staatstussenkomst - Dendermonde kan aandoen om er de protestantse gelovi-

een functie in de kerk/gemeente aan te duiden, waarin men na verkiezing wordt bevestigd/ingezegend. De ambtsdrager is de persoon (m/v), die een ambt draagt. Binnen de calvinistisch-protestantse traditie kent men doorgaans drie ambten, namelijk: diaken, ouderling en predikant. Ze maken samen deel uit van de kerkenraad. De taak van de diaken is gericht op het zien en onderkennen van de materiële nood van kerkleden en behoeftigen in de maatschappij. De predikant of bedienaar van de eredienst (aanspreektitel m/v = dominee) wordt verkozen door de plaatselijke gemeente. Hij/zij is licentiaat in de protestantse theologie en ingezegend tot dit ambt. Aan de ouderlingen is de pastorale zorg over en het vergaderen van de plaatselijke gemeente toevertrouwd. Elke ouderling wordt zoals de diakenen voor een bepaalde periode door de gemeenteleden verkozen.

[34] Brief van Albert Goedkoop aan de synode van de Hervormde Kerk van de Nederlanden bijeengekomen in haar zitting van juli 1831, 13-6-1831. ANHK Synode Is 2271. De kledingregels voor predikanten in de zuidelijke Nederlanden worden vastgesteld tijdens de zitting van 7-7-1817. BOUDIN H., *Les relations*...(vol. 2), blz. 438.

[35] Deze twee Belgische beslissingen sluiten aan bij de eerder genomen Nederlandse besluiten van 11 december 1822 en van 11 oktober 1826. Zie in verband met Aalst ook het ministerieel besluit van 13-2-1834.

gen een hart onder de riem te steken.[36] Ook Brusselse protestanten maken dankbaar van zijn diensten gebruik, daar er op dat moment geen Nederlandskundige predikant in de hoofdstad meer beschikbaar is.

Nieuwe evangelisatiepogingen

Met het vertrek van Goedkoop uit Gent in 1843 vallen alle activiteiten in Aalst stil. Pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw ontdekt men nieuwe tekenen van leven. Om deze te begrijpen, moeten we eerst de tussenliggende geschiedenis schetsen. Aan de vooravond van de Belgische Omwenteling (1830) zijn er 56 plaatselijke gemeenten, waaronder 25 garnizoensgemeenten.[37] De liberale Belgische grondwet van 1831 garandeert aan haar burgers echter vrijheid van godsdienst, van onderwijs, van pers en van vereniging. Onder deze gunstige voorwaarden kan het protestantisme zich, na een aanvankelijke terugval door het Nederlandse vertrek, in de loop van de negentiende eeuw weer herpakken. Na de ondertekening van het Verdrag van XXIV artikelen besluiten zestien kerkenraden op 22 en 23 april 1839 tot de oprichting van de *Bond der Protestantse-Evangelische kerken van het Koninkrijk België*, geleid door een Synode.[38] Op 18 mei 1839 erkent Leopold I deze als de enige kerkelijke autoriteit van de Protestantse Kerken in België. Uit deze *Bond der Protestantse-Evangelische kerken van het Koninkrijk België* ontstaat in 1844 het *Comité Synodal d'évangélisation* en in 1880 de *Stads- en Landsevangelisatie Silo*.

Parallel aan deze officieel erkende synode, ontstaat er in de loop van de negentiende eeuw een tweede kerkelijke structuur, de *Belgische Christelijke Zendingskerk*. Het ontstaan hiervan valt terug te voeren op het werk van de *Société biblique britannique et étrangère* die in 1837 met enkele mensen in België een vereniging voor bijbelverspreiding opricht. Colporteurs en evangelisten brengen zowat overal in het land mensen bijeen die begerig zijn de bijbelse boodschap te ontdekken. Zodoende worden in verschillende streken van ons land kleine (geloofs)gemeenschappen gevormd. Schuchtere pogingen daartoe onderneemt men in 1884-'85 ook in Aalst.[39]

[36] Brief van Albert Goedkoop aan de synode van de Hervormde Kerk van de Nederlanden 4-6-1833. Archief Nederlandse Hervormde Kerk Den Haag IS 2634.

[37] 'Historische aantekeningen', in: *Constitutie en Kerkorde van de Verenigde Protestantse Kerk in België*, Brussel 1879, blz. III.

[38] Antwerpen, Bergen, Brussel (Franstalig), Dalhem, Dendermonde, Doornik, Dour, Gent, Hoei, Luik, Maria Horebeke, Olne, Pâturages, Rongy, Spa en Verviers Hodimont. Voor een algemeen overzicht verwijzen we naar BRAEKMAN E.M., '150 ans de vie protestante en Belgique', in: *Société d'Histoire du Protestantisme Belge*, Bulletin VIII-7 (1980), blz. 197-212.

[39] *48ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge* 1885-1886, blz. 17.

Niet toevallig zijn we enkele jaren voor het jubileumjaar van de kerk in 1887. De *Belgische Christelijke Zendingskerk* telt op dat moment al 35 plaatsen waar godsdienstoefeningen worden gehouden en 7.000 leden, meest voorkomend uit de lagere kringen en voor het merendeel van roomskatholieke origine. Onder invloed van sociale en economische veranderingen breidt het werk zich vanaf die datum echter niet meer verder uit. Bekeerlingen settelen zich in de bestaande gemeenten en zullen zich in de loop van de twintigste eeuw verder emanciperen en uitgroeien tot een volwassen kerkgenootschap met een goed en degelijk, universitair, opgeleid predikantencorps.

Enkele jaren voor deze evangelisatiepoging in 1872, heeft zich in de kleine Oost-Vlaamse stad trouwens een ongeluk voorgedaan dat de moeilijke houding die op dat moment – we zijn amper twee jaar na het Eerste Vaticaans Concilie – ten aanzien van de protestanten heerst goed weergeeft. Het lijk van een protestantse schippersdochter wordt namelijk op bevel van burgemeester van Wambeke opgegraven en in de verdoemdenhoek neergelegd.[40]

De evangelisatiepogingen leveren vanwege de weerstanden aanvankelijk niet veel resultaat op maar men blijft colporteren tot er een kleine kern is, groot genoeg om een gemeente te vormen. De eerste naam die we er na Albert Goedkoop als colporteur-voorganger tegenkomen, is die van Felix Sterckx. Hij werkt in Gent, Brussel en Leuven en vanaf 1891 tot aan zijn dood in 1897 ook in Aalst.[41] We lezen daarna tot 1903 slechts sporadisch nog eens iets over nieuwe inspanningen.[42] Vanuit Brussel worden in dat jaar echter door ds. Willem van der Brugghen (1848-1928) nieuwe pogingen ondernomen. Van der Brugghen, die er op 6 april 1898 is aangekomen, bedient in de hoofdstad een relatief kleine, maar bloeiende gemeenschap met bijkerkjes in Sint-Gillis en Sint-Jans-Molenbeek. Hij heropent ook de evangelisatie onder Vlamingen te Etterbeek en trekt met zijn ouderling en colporteur Lams op ronde om het evangelie overal – hij verkrijgt hiervoor ongevraagd permissie van burgemeester Buls – te doen horen.[43] Ook in Jette gaan beide heren de cafés langs om te colporteren. Het verslag van 1902 vermeldt in Aalst echter tegenwerking van de pastoor die de mensen tegen de colporteurs opzet. Van der Brugghen ziet zich daarom genoodzaakt om voor het ronddelen en verkopen van het evangelisatieblad *De Blijde Boodschap* hulp te vragen. De ambities zijn echter te groot voor de kleine Brusselse gemeenschap, want als ook Denderleeuw in het vizier

[40] *De Vlaemsche Evangeliebode* (1-4-1872).
[41] BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek*..., blz. 329.
[42] 'Alost', in: *Nouvelles Belges* 1902, blz. 19. 1903, blz. 9-10.
[43] LICHTERT R., *100 jaar Zendingskerk te Brussel*, Anderlecht 1991, blz. 16-17.

komt, zakt het aantal bezoeken aan Aalst en vinden we hiervan nog slechts sporadisch vermelding.

Hoewel de *Bond der Protestantse-Evangelische kerken van het Koninkrijk België* er bij aanvang van de twintigste eeuw ook aan denkt om de activiteiten in de Denderstad te verhogen vanwege een aantal Duitse families die er wonen en van ds. August Beyerhaus (van 1893 tot 1905 verbonden aan de Duitstalige afdeling van de Museumkerk in Brussel) bezoek krijgen, bergt men dit idee snel op.[44] Van zodra de *Bond der Protestantse-Evangelische kerken van het Koninkrijk België* merkt dat ook de *Belgische Christelijke Zendingskerk* zinnens is om er activiteiten in te richten, ziet men af van de plannen en verwijst de enkele protestanten naar de Brusselse gemeente.[45] G.A. van der Brugghen (de man wordt in 1914 vanwege verzet tegen de bezetter door de vijand het land uitgezet) schrijft er later een artikel over, onder de titel: 'Onze geschiedenis met Aalst'.[46] Met zijn nieuwe handlanger en colporteur Eduard Pichal (1871-1957) die als officier van het Leger des Heils in Ukkel een aanstelling krijgt, trekt hij ondertussen nog in 1906 naar Aalst om er een evangelisatiebezoek te brengen. In 1904 is immers de langverwachte wens in vervulling gegaan met de opening van een 'post' die de *Belgische Christelijke Zendingskerk* nog hetzelfde jaar erkent.[47] Al spoedig heeft de kleine groep behoefte aan een betere zaal, wat aantoont dat er kennelijk vooruitgang in het werk zit.[48]

In het bewaard gebleven lidmaten- en huwelijksregister komen hoofdzakelijk Nederlandse en vooral Duitse namen voor. Velen onder hen vertrekken trouwens vanuit Aalst weer naar Duitsland. We treffen echter ook personen aan die vanuit andere plaatsen in Vlaanderen komen, zoals Nathalie van Bokstael uit Dendermonde, Frederik van Papegem uit Hofstade en Theophiel Verhofstadt uit Erembodegem, wiens dochter als eerste dopeling uit Vlaamse ouders door ds. J.H. Laatsman op 20 november 1911 wordt gedoopt.[49] Het betreft (tussen 1903 en 1911) een ledenlijst van 51 personen. De namen van 5 jongens en 2 meisjes worden in deze periode in het doopregister vermeld. Een twintigtal huwelijken, waarvan

[44] *Rapport de l'Union des Eglises Protestantes Evangéliques de Belgique*, LXVI (1900-1901), blz. 9. BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek...*, blz. 248.

[45] *42ste rapport Conseil Synodal d'Evangélisation 1903-1904*, blz. 36.

[46] VAN DER BRUGGHEN G.A., 'Onze geschiedenis met Aalst', in: *Marnix, Protestantsche stemmen* 3 (1903), blz. 160-174.

[47] *66ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge* 1903-1904, blz. 32. 'Alost', in: *Nouvelles Belges* 1905, blz. 14.

[48] BOUDIN H., 'Kerkregister van de gemeente Aalst van de Belgische Christelijke Zendingskerk begonnen in november 1903 – laatste inschrijving 16-4-1911', *Belgische protestantse biografieën*, L-31 1995, blz. 1-8.

[49] Johan Herman Laatsman (1868-1927) is predikant in Gent van 1998 tot 1919 en in Brussel van 1919 tot aan zijn dood in 1927. Hij is eerste vice-voorzitter van de synode in 1907-1908. BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek...*, blz. 294.

de meeste koppels kort daarna weer naar Duitsland vertrekken, worden gesloten.

In 1906 is er sprake van een goed ingericht lokaal, maar het is niet geheel duidelijk waar zich dat precies bevindt.[50] Een jaar later heeft de zendingskerk echter aan de Dendermondse Steenweg 62 al een ander lokaal gehuurd.[51] In die periode (november 1904

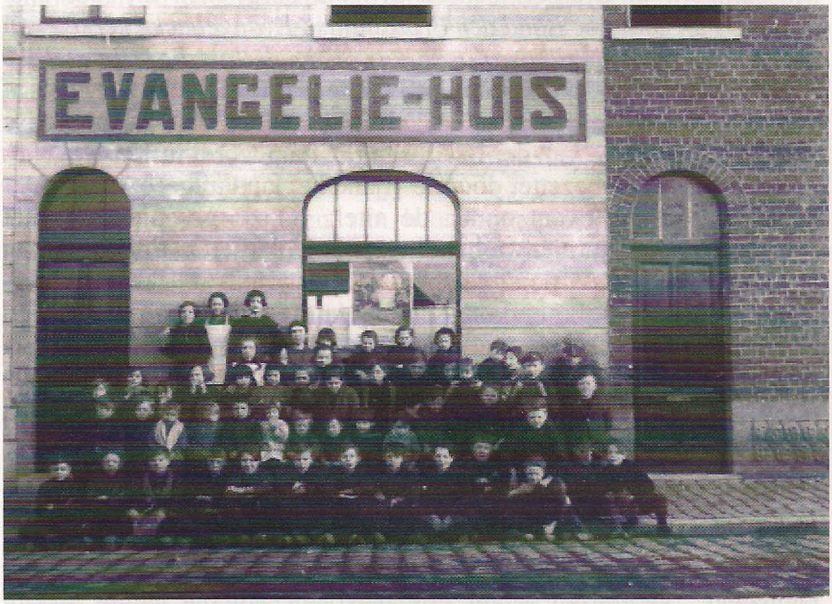

De protestantse gemeenschap wordt op 13 mei 1924 eigenaar van een huis in de Geraardsbergsestraat waar de pastorie van de huidige protestantse kerk is gevestigd. De groepsfoto van "protestantse" kinderen is genomen in 1926.

[50] *68ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge 1905-1906*, blz. 32-37. *69ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge 1906-1907*, blz. 32.
[51] *70ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge 1907-1908*, blz. 35, 44.
[52] BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek…*, blz. 327.

tot oktober 1908) is H.J. Smit de feitelijke verantwoordelijke voor de colportagearbeid.[52]
Op 21-3-1909 doet de eerste voorganger, Jan Hendrik Gustaaf Stap (8-1-1885 tot 14-7-1927) vanuit de *Belgische Christelijke Zendingskerk* zijn intrede. Stap is een in Wijk bij Duurstede geboren Nederlander die op 7 augustus 1914 tot militair aalmoezenier wordt benoemd. Hij blijft aan de kleine post van Aalst verbonden tot na de oorlog, maar combineert in de praktijk (omdat van der Bruggen het land is uitgezet) deze functie met die van voorganger in Brussel (1910 en 1914-1918) en rode-kruis hospitaalbezoeker (1914-1918).[53] Onder zijn impuls worden vanaf 1911 onder andere openluchtsamenkomsten gehouden, maar de zware oorlogsomstandigheden verplichten de kerkleiding om op 28 mei 1915 de zaal al te sluiten.[54] Onmiddellijk na de oorlog - alle families behalve drie zijn ondertussen door de omstandigheden uiteengegaan - vestigt hij zich als predikant in Rottevalle, een dorp in de gemeente Smallingerland, provincie Friesland (Nederland).[55] Daar er niemand is om het werk over te nemen en men de financiële middelen elders dient in te zetten - de predikanten leven van de giften van de gelovigen - valt het werk volledig stil tot men wat er nog rest in 1922-1923 aan de Stads- en Landsevangelisatie SILO overdraagt.[56]

De Opstandingkerk ziet het levenslicht

De *Stads en Landsevangelisatie SILO* gaat terug tot het midden van de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Het initiatief ertoe komt van de Brusselse predikant ds. Nicolaas de Jonge (1845-1998) en de bedoeling is om zoveel mogelijk Vlamingen, via Vlamingen, te bereiken met de op protestantse maat versneden evangelieboodschap. Vanaf januari 1887 stelt de Jonge zich volledig ter beschikking van dit werk, dat vooral in de randsteden van Brussel en in een aantal middelgrote Vlaamse steden (o.a. Laken, Anderlecht, Schaarbeek,

[53] BOUDIN H. (red.), *Synodaal Gedenkboek…*, blz. 328. 'J.H.G. Stap installé', *71ste rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge* 1908-1909, blz. 20.
[54] *Le Messager Belge*, 27 (1911), blz. 10-11.
[55] BOUDIN H., 'Role pastoral de la Société Evangélique belge; Eglise Chretienne Missionnaire Belge en Eglise Réformée de Belgique', in: *Belgische protestantse biografieën*, L-5 1987, blz. 1-27.
[56] *Revue quinquennal Eglise Chrétienne Missionnaire belge*, 1914-1919, blz. 38. 81ste *rapport Eglise Chrétienne Missionnaire belge 1922-1923*, blz. 37.
[57] Algemeen: LIAGRE G., De protestantse stads- en landsevangelisatie in Brussel', in: *Tijdingen, Mededelingenblad voor de vrienden van het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel*, 1 (2005), blz. 14. 'De Stads- en Landsevangelisatie', in: *Protestantse Kerkbrief – Maandblad van de protestantse kerk in Brussel*, 10 (2003), blz. 15. Voor de Jonge: LIAGRE G., *Anders geloven Geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel en zijn organisaties*, Brussel 2004, blz. 151-174.
Geraardsbergen: LIAGRE G., *Het Licht op de kandelaar. De geschiedenis van de protestantse kerk in Geraardsbergen*, Geraardsbergen 1988. Ronse: VAN WAGENINGEN

Samenkomst Zakbijbelbond op 1 juni 1925 te Aalst

Boven: Evangelisten van de zakbijbelbond kwamen uit alle streken van het land in Aalst bij elkaar. Links achteraan met bijbeltje in de hand is de stichter van de post Aalst, Jan Bruggeman.

Onder: Dezelfde samenkomst. De man met de mandoline is Frans de Rijbel, die "Het Lied van 't Evangeliehuis" in Aalst componeerde, dat bij die gelegenheid voor het eerst werd gezongen.

Ronse, Menen, Geraardsbergen ...) vruchten afwerpt.[57] Hij richt ook een opleidingsschool voor evangelisten op, die tussen 1875 en 1886 een aantal voorgangers en colporteurs voor Vlaanderen opleidt. Eén van de meest bekende leerlingen van deze school is ongetwijfeld Vincent van Gogh, hoewel hij slechts zeer korte tijd de opleiding volgt.[58] Later zal er in Brussel en Vilvoorde een tweede opleidingsschool komen, die een volgende generatie evangelisten en colporteurs de nodige theologische en pastorale toerusting geeft.[59] Van 1921 tot 1926 komt er tenslotte een derde school met internaat, dit maal niet in het Brusselse, maar in Geraardsbergen. Daarna zijn er, tot aan de oprichting van een theologische faculteit in Brussel, geen cursussen meer geweest.[60] Tezamen krijgen in de drie scholen drieëndertig jonge mannen een opleiding. Voldoende om de Stads- en landsevangelisatie gedurende alle jaren van haar bestaan (van 1876 tot 1959) van toegewijde voorgangers te voorzien. Na 1959 zal men enkel nog aan academisch gevormde predikanten de leiding van de gemeenten toevertrouwen.

Acht evangelisten krijgen in Geraardsbergen een opleiding. In het voorjaar 1921 komt de Nederlandse onderwijzer Jacob Dallinga, die vroeger al aan de opleidingsschool heeft gewerkt, terug naar België.[61] De algemene vorming en de bijbelse opleiding voor

D., *Gedenk de dagen. Geschiedenis van de Protestantse kerk te Ronse* (deel 1) 1888-1908, Ronse 1988 en (deel 2) 1908-1939, Ronse 1992. Laken: DE RAAF A., *Een eeuw Silo (1883-1983)*, Brussel 1983. Anderlecht: DE RAAF A., *100 jaar Betlehem 1889-1989*, Brussel 1989. Schaarbeek: LIAGRE G., *Anders geloven ...*, blz. 216-217. Menen: LIAGRE G., 'Menen van de reformatietijd tot heden', in: *'t Wingheroen. Kontaktblad van de heemkundige kring dr. Rembry-Barth te Menen*, Vol. 29 (2005) 2, blz. 51-58.

[58] LIAGRE G., 'De jonge Vincent van Gogh en zijn komst naar België', in: *Eigen Schoon en De Brabander*, Driemaandelijks Tijdschrift van het Geschied- en oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, LXXXVIII (2005), blz. 209-222. - , 'Een veelkleurig bestaan. Enkele beschouwingen over de religieuze leefwereld van de jonge Vincent Van Gogh en zijn komst naar België (1854-1880)', in: *Analecta Bruxellensia*, Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel, 7 (2002), blz. 210-241.

[59] LIAGRE G., 'De tweede Vlaamse opleidingsschool voor protestantse evangelisten in Laken, Schaarbeek en Vilvoorde (1900-1911)', in: *Eigen Schoon en De Brabander*, Driemaandelijks tijdschrift van het Geschied- en oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, IXC (2006), blz. 211-220.

[60] LUTJEHARMS W., 'De opleiding van voorgangers door de eeuwen heen', in: De Stem, 6 (1989), blz. 9-10. LIAGRE G., 'Daar gaat een dominee voorbij...Een eeuw protestantisme te Geraardsbergen (1906-2006)', in: *Gerardimontium*. 209 (2006), blz. 4-16. 'Oprichting van de 3de opleidingsschool', in: *Christelijk Volksblad* (22-1-1921), blz. 1. PICHAL E., 'Een nieuwe opleidingsschool (Geraardsbergen)',in: De Stem (22-11-1971). LIAGRE G., 'Van wieg tot volwassenheid - 50 jaar Nederlandstalig onderwijs aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel', in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 1 (2003), blz. 10-31.

[61] Jacob Dallinga (1862-1941) is een onderwijzer, afkomstig uit Dokkum (Nederland). Christelijk Volksblad (21-3-1908). LUTJEHARMS W., *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel 1978, blz. 86. LIAGRE G., *Het licht op de kandelaar...*,, blz. 14-24. 'Emeritaat ds. Dallinga 's Gravenhage op 1-7-1932', in: *Christelijk Volksblad* (9-4-1932), blz. 2. DALLINGA J., In 's Meesters dienst. *Grepen uit onzen 50-jarigen Evangelisatie-arbeid, s' Gravenhage 1938*, blz. 127-171.

colporteur kan hij alleen geven, maar voor meer gevorderden roept hij de hulp van academisch gevormde predikanten in: Willem Hoek (Brussel); Pieter Chrispeels (Laken); Johannes Visch (Gent); Adelbert Goedhart (St. Maria Horebeke). Zelf staat Dallinga in voor Nederlands, aardrijkskunde, wereldgodsdiensten en geschiedenis. Ook de opdracht om de leerlingen harmonium te leren spelen neemt hij op zich. Wat de studenten betreft zij komen van verschillende kanten, zowel uit het Silo-werk, de evangelisatie in Vlaanderen buiten de officiële kaders als uit Nederland. Vier van hen zijn afkomstig uit Oost-Vlaanderen, twee uit Antwerpen en Brabant en drie uit Nederland.[62]

Eén van hen is Jan-Baptist Bruggeman (1889-1970).[63] Bruggeman, een boerenzoon geboren in 1889 te Buggenhout, werkt aanvankelijk als voerman in Brussel. Hij komt daar door de straatprediking van de eerder genoemde ds. G.A. van der Brugghen tot het protestantisme. Vanaf 1921 volgt hij de lessen aan de opleidingsschool en behaalt er in 1924, na een driejarige cursus, zijn einddiploma. De inzegening tot evangelist door handoplegging (predikanten moeten in het buitenland een volwaardige universitaire opleiding volgen) komt er pas zes jaar later, op 23 maart 1931. Bruggeman mag

Straatprediking in Aalst (november 1926) met medewerking van de methodistische evangelist Karel Blommaert, de 'Boschgeus', uit Horebeke. In het midden vooraan het typische opvouwbare straatorgeltje met trappers voor de blaasbalg.

[62] LUTJEHARMS W., *De Vlaamse opleidingsschool*..., blz. 100-102.
[63] *Ibidem*, blz. 51 e.v.

van dan af niet alleen het Woord bedienen, maar ook het Avondmaal en bovendien is hij gemachtigd om tijdens de dienst een ambtsgewaad (zwarte toga met witte bef) te dragen. Hij huwt op 20 juni 1924 met Leonie Julia Vanhooland (1885-1959) die onderwijzeres is aan de kleine lagere school van Geraardsbergen. Leonie Vanhooland dient jarenlang als opvolger van Bastiaan Hans (vader van de volksschrijver Abraham Hans) de protestantse school in Roeselare, maar die wordt tijdens de oorlogsjaren gesloten en niet meer onmiddellijk heropend.[64] Bruggeman is voor Dallinga tijdens zijn studententijd een grote hulp. Laatstgenoemde organiseert namelijk voor zijn leerlingen zowel theoretisch als praktisch onderwijs, wat betekent dat naast de gevolgde lessen ook concrete colportageactiviteiten en andere bezoeken op het programma staan.[65] Kwekelingen worden naar de verschillende windstreken uitgestuurd om er nieuwe protestantse kernen te stichten. Soms met succes, vaak ook zonder. Met een grote linnen tent trekt men in de streek van Aalst rond, op zoek naar nieuwe volgelingen.[66]

Jan Bruggeman is hierbij een belangrijke schakel. Hij legt in Aalst de basis voor een nieuwe protestantse gemeenschap. Hij werkt er van 1924 tot 1932, komt als voorganger van de gemeente terug naar Geraardsbergen en vertrekt daarna weer voor tien jaar naar Aalst in 1939. Zijn levensavond brengt hij door in Denderleeuw. In 1929 kan hij vol trots terugblikken op 5 jaar arbeid. De gemeenschap is eigenaar van een pand in de Geraardsbergsestraat, waarvan men op zondag de woonkamer in kerkzaal omtovert. De fundamenten zijn gelegd en enkele jaren later kan hij met een gerust hart de gemeente verlaten, om zijn leermeester J. Dallinga die vertrekt na de sluiting van de opleidingschool in Geraardsbergen, op te volgen. Als Bruggeman in 1939 naar Aalst terugkomt om er zijn broer Clément (die in Zwitserland studeert) op te volgen, treft hij een goed geoliede gemeente aan, waar hij nog tien jaren met plezier en overgave zal werken. Dat te beschrijven valt echter buiten ons artikel, dat slechts een beknopte impressie van de protestantse aanwezigheid in Aalst voor 1930 wilde geven. We hopen er later misschien in een aparte bijlage of in een monografie nog op terug te komen.

[64] LIAGRE G. & VAN WAGENINGEN D., *Geuzenprotest. Henry Tant en het protestants antiklerikalisme in de geschiedenis van Roeselare* (1876-1914), Brussel 1999.

[65] DALLINGA J., 'Met de leerlingen van de opleidingsschool op reis', in: *Christelijk Volksblad* (1-4-1923), blz. 2. Idem (8-4-1923), blz. 2-3.

[66] Over de tent: *Christelijk Volksblad* (28-6-1923), blz. 2. en Idem (28-6-1924). Verder: 'Het evangelie onder de massa in Vlaanderen', in: *Christelijk Volksblad* (30-7-1921), blz. 3-4. 'Kroniek', in: *Idem* (24-12-1921), blz. 1. 'Kroniek', in: Idem (28-10-1922), blz. 1. 'Kroniek', in: *Idem* (17-11-1923), blz. 1. 'Kroniek', in: *Idem* (5-1-1924), blz. 1. 'Verslag over 1923', in: *Idem* (12-1-1924). Over het marktwerk en het openluchtwerk in die periode zie oa., in: *Idem* (2-5-1925) en (19-3-1927).

Ten slotte...

Het voorliggend artikel poogt in grote lijnen vier eeuwen protestantse geschiedenis in Aalst te schetsen. Er zijn, enkele losse specialistische studies die handelen over de reformatietijd daargelaten, tot-nogtoe geen algemene studies op dit terrein ondernomen. We zijn ons dan ook terdege bewust van de haperingen en onvolkomenheden die het schrijven van een historiek in grote lijnen inhoudt. Onze bedoeling was echter allereerst een algemeen overzicht te schetsen, vermits op dat terrein - in tegenstelling tot veel andere Belgische steden zoals Brussel, Antwerpen, Mechelen, Gent, Geraardsbergen enz... - nog geen aparte monografie is verschenen. Gezien de aftastende rol van dit artikel zijn we beducht geen uitputtendheid te claimen. Het ligt echter in onze bedoeling om dit werk later verder te zetten in een studie waarin de geschiedenis in haar geheel - ook de twintigste eeuw - wordt beschreven, zoals we onder andere reeds hebben gedaan in studies over het protestantisme in Geraardsbergen en Brussel. De grote verleiding is om een geschreven tekst als definitief te beschouwen. Dit artikel wil echter alleen de aanzet zijn tot een verder doordenken van de geschiedenis en de context van het Aalsterse protestantisme, mede met het oog op haar hedendaagse en toekomstige gestalte, waarvan wij gezien onze functie in de Verenigde Protestantse Kerk in België een bevoorrechte getuige zijn.

Dr. Guy Liagre
Kloosterstraat 216
1702 Groot-Bijgaarden
email: synodevoorzitter@vpkb.be

VOLKSKUNDIG KLEINGOED UIT EN OVER SINT-LIEVENS-HOUTEM EN OMGEVING

W.L. BRAEKMAN

De losse aantekeningen over volkskundige gegevens die hierna volgen, werden door wijlen mijn vader (Georges, 1899-1975) rond het midden van de zestiger jaren opgetekend. Ze hebben betrekking op verscheidene gebieden die tot de volkskunde behoren en werden door hem opgetekend op losse blaadjes, samen met andere gegevens die hier niet werden opgenomen. Het enige aandeel dat ik in de hierna volgende bladzijden heb, is het ordenen en onderbrengen onder enkele hoofdingen.

Naast gegevens die ook uit andere werken bekend zijn, bevatten ze ook enkele merkwaardige notities. Het geheel lijkt mij in alle geval de moeite waard om door druk vastgelegd te worden, in een tijd waarin deze volkse opvattingen en gebruiken zienderogen verdwijnen.

Bijgeloof

- Als een kind iets vertelt en de andere kinderen geloven het niet, dan maakt de verteller met de voet in 't zand een kruisje en zegt: "'k mag doodvallen als 't niet waar is!", of ook: "als 't niet waar is, mag ik hier nooit meer voorbijgaan!".
- De volgende zegeningen werden in 1965 opgetekend uit de mond van Victor Beetens, bijgenaamd "Schaperren Tor", toen ongeveer 80 jaar oud en de laatste schaapherder van Houtem.

Om de slakken uit de tuin te houden: men gaat rond het perceel grond, waarop de slakken zich bevinden, en zegt:

Onze lieven Heer en Sint-Amand
Gingen samen hand in hand,
Onze Lieve Heer zei tegen Sint-Amand:
Hier zijn veel slekken in ons land,
En Sint-Amand jaagt de slekken uit ons land,
Smijt met ... .[1] de slekken dood,
Zijn ze zwart of zijn ze rood.[2]

[1] De zegspersoon herinnerde zich het woord niet meer.
[2] Vgl. J. Van Haver, Nederlandse Incantatieliteratuur (KVA Gent, 1964), p. 241.

Hierna moet men een Onzevader en het Sint-Jansevangelie bidden. Bij het gaan rond het perceel (waarbij men het in een magische cirkel vat), zal men er wel op letten steeds een opening te laten, waarlangs men niet stapt: langs deze opening vluchten de slakken dan weg.

Tegen het vuur: de belezer zegt over mens of dier:
Springend vier, vliegend vier en St.-Antoniusvier
De gewijde kaars verjaagt u hier.
Hierna bidt men een Onzevader en het
St-Jansevangelie.

- Als men er iemand van verdenkt een heks te zijn, legt men een paasnagel onder de drempel: de heks kan er niet over.
- Als men van heksen spreekt, moet men steeds de dag van de week noemen. Men moet steeds beginnen met te zeggen: "'t Is vandaag maandag (of dinsdag, enz.) ...".
- Vroeger zei men op de eerste avond nadat iemand begraven was:
  'k Ontzeg u mijn huis en mijnen hof
  'k Wens u goede reize op 't kerkhof.
- Als men dit deed, was men immers zeker nooit last te zullen hebben van terugkerende geesten van afgestorvenen (gehoord op's Hondshuffel in 1965).

Raadsels

- O gij, lange zwinge zwange,
  Van waar komde gij gegangen?
  O gij, kort geschoren gat [= ?],
  Wat scheelt u dat?
  Antwoord: beek en gras.
- Ik kwam langs een wegeltje gegaan
  En zag daar een bibbertje staan
  Het vraagde mij om zijn schoentje te strikken
  En daarna zijn gaatje af te likken.
  Antwoord: een braambes.

Allerlei

- Op uitvaarten gebeurde het vroeger dat de vrouwen niet meegingen naar de kerk. Voor hen was er een zg. vrouwenmis, die plaats had vóór de dag van de uitvaart. In 1965 bleven er nog herinneringen aan over.
- Volgens een 50-jarige zegspersoon (in 1966) hielden de grote boeren van Letterhoutem en Balegem een geitenbok om de ziekten uit de stallen te houden. Op het Hof te Letterhoutem hadden ze er een.

- Appels die afvallen bij oude maan (d.i. als de maan in het laatste kwartier is), rotten niet. De gekneusde plaatsen verdrogen alleen maar (gehoord in 1964).
- Om zelfs de kwaadaardigste honden gedwee met zich te doen meegaan, is er een volgend probaat middel: men neemt wat zoet, d.i. ongezouten, vlees, urineert erop en steekt het enige dagen in de grond. Dan neemt men het eruit en draagt het bij zich. De kwaadste hond zal gewillig met u meegaan omdat, zo werd gezegd, dit vlees dan dezelfde reuk verspreidt als een bronstige teef.

Volkse gezegden

- 't Kakken gaat voor 't bakken, al waar den oven nog zo heet! (1966)
- Schuur hol is, 't dak af is: arme nest is 't! (Letterhoutem)
- En nu allemaal op een rote (*rij*), gelijk Smulders' koe, en ze hadden er maar eene!
- Paster, koster, dokteur en apotheker,
  Zijn vier vrienden, dat is zeker.
  Want terwijl ze bidden om hun dagelijks brood
  Bidden er twee om ziekte en twee om dood.
  Gehoord van een vrouw van 65 jaar, op de laatste dag vóór de Vasten, dus op de dag vóór Aswoensdag (1969) :
  Vandaag is 't vult den buik
  En morgen sch... hem uit!
- Gehoord van dezelfde zegspersoon, sprekende over de rare dingen die men tegenwoordig meemaakt: "Ze zullen nog ne puit biechten door een gootgat!"

Volksgeneeskunde

Aambeien

Om het 'speen', d.i. aambeien, te genezen, gaat men als volgt te werk: men neemt "weversbladeren", d.w.z. bladeren van de brede weegbree, doet die in een pot heet water en gaat boven op de pot zitten. Vroeger woonde in de Diepestraat een vrouw die speenzalf maakte. Het was een zwarte zalf die werd gemaakt van zwarte nachtschade, een giftige plant met zwarte bessen.

Astma

Men 'steekt' bloemen van dovenetels op jenever en drinkt dit aftreksel.

Bloed zuiveren

Men moet thee drinken gemaakt van de gedroogde wortels van 'sui-

kerij'. Biergist drinken werkt ook of zwavelbloem in een drank doen. Ook thee gemaakt van 'kalverwortels', d.i. smeerwortels, is er goed voor.

Brandwonden

Als men zich verbrand heeft, legt men er een mengsel op van maartse sneeuw en notenbolsters.
Men neme botermelk en steekt er het verbrande lichaamsdeel in: de pijn is dadelijk weg en de wonde zal genezen.
Een goede zalf: gezuiverde lijnolie gemengd met was van de Lichtmiskaars.
Ook wordt de raad gegeven op de verbrande plaats petroleum te gieten: "het is dan alsof men niet verbrand is".

Buikpijn

Munt en anijs zijn er goed voor.

Eksterogen

Men legt er een stuk ui op.

Fijt

Neem slaolie, een eierdooier en bruine zeep; meng goed dooreen en bewaar in een stenen potje. Deze zalf geneest de fijt.
Als iemand de "bloem" had aan de vinger (een hevige ontsteking), dan neemt men een papieren zakje, doet er wat bloem (meel) in en laat er de zieke zijn vinger insteken. Dit zakje met bloem gaf men dan aan iemand. Daarmee was de ziekte overgedragen. (zegspersoon: Anna Foncke, Molenkouter, 60 jaar (1967)).

Gekneusde teen of vinger

Het gekwetste lichaamsdeel moet men in eidooier steken. De pijn zal op slag verdwijnen.

Huidziekten

Als kinderen korsten krijgen op het hoofd, neemt men oude klei, b.v. van een bakoven, pulvert die fijn en strooit hem op de aangetaste delen. Men wikkelt er een doek rond en na drie weken zijn de korsten weg.

Jeuk

Om dit ongemak te verhelpen, drinke men het sap van gekookte netelwortels.

Keelpijn
Neem donderbladeren, kook ze met azijn en gorgel daarmee uw keel. Neem een kikvors en wikkel hem in een lapje stof zodanig dat de kop bloot blijft. Steek hem in de keel: hij zal de brand eruit trekken en zal zwart zijn.
Men legt de voet van een lang gedragen kous op de keel en bindt die vast met een doek of sjerp. Men slaapt ermee en 's anderendaags is de keelpijn verdwenen.[3]

Kramp
Men gaat naar Hillegem op bedevaart bij St.-Lucia. Men geeft er de bedevaarders rode lintjes mee.

Maagpijn
Thee gemaakt van "moederkruid", d.i. kamillebloemen, zijn er goed voor.

Neusbloeding
Men legt een sleutel of een koud stuk ijzer in de hals.

Oorpijn
De 'oorloop' of 'oorlap', d.i. otitis, geneest men door het oor boven de damp van vlierbloemen te houden.

Roos
Om deze ziekte te genezen vangt men een mol. Men knijpt hem dood met de handen, zonder de greep ook maar even te lossen. Druk daarna de handen op de aangetaste delen van het lichaam. Na een uur is de pijn verdwenen. Herhaal zo nodig 's anderendaags.

Snot bij duiven
Men geeft de duiven smidsewater te drinken, d.i. water waarin de smid het gloeiend ijzer afkoelt en hardt.

Tanden
Wanneer de kinderen een tand verliezen, nemen ze hem in de rechterhand, maken een kruisteken en werpen hem daan rugwaarts over het hoofd weg. Dan krijgen ze vlug een nieuwe tand.

[3] Vgl. A. De Marneffe, "Gedragen kousen", De Brab. Folklore 5 (1925), 100.

Wonden

Een grote wonde geneest men door ze te omwikkelen met een spinnenweb: de wond houdt op met bloeden.
Op een wonde die verzweert legt men leliebladeren die lang in slaolie gelegen hebben.

Wormen

In de lente was het de gewoonte pannenkoeken te bakken met fijngehakt reinvaankruid erin om de wormen af te drijven.

Wratten

Men bindt twee stukjes stro kruisgewijs op elkaar en steekt dit kruisje in de grond: als ze vergaan zijn ook de wratten verdwenen. Volgens een andere zegspersoon moet men ongezouten vlees, zg. 'zoet' vlees, nemen en het in de aarde steken. Men legt er kruisgewijs twee strootjes over. Als alles verrot zal zijn, zullen de wratten ook verdwenen zijn.

Een ander middel: men gaat een kerk binnen waar men nog nooit eerder geweest is, hoort er de mis en bij het verlaten van de kerk steekt men de hand met de wratten in het wijwatervat. Daarna droogt men de hand af aan de rug van iemand: de wratten zijn overgegaan.

Weerspreuken

- Vrijdagweer is zondagweer (Letterhoutem)
- Dooi zonder regen of wind, is niet de moeite dat 't begint.
- De 'smoor', d.i. de mist, is vader van alle weer.
- Als de maan 'in haren hof' zit, zal het 's anderendaags goed weer zijn. (Hiermee wordt bedoeld dat de maan omgeven is door een wazige sluier.)

Zeispreuken

- Elk zijn goeste, zei Briet, en hij kocht zich een aker (d.i. een emmer) zonder gat.
- Bloed trekt, zei Paep, en hij kuste zijn kalf.
- 't Is beter van de kerk dan van de arme, zei de koster, en hij dronk van de pastoor zijn wijn.

† W.L BRAEKMAN

ENTREPENEUR VERSUS SPINNER
Spinsters. Hun plaats in de markt en het huishouden (Regio Aalst, 1650-1800)

REINOUD VERMOESEN[1]

Enigszins verdoken onder de eigenlijke ambachtentelling, meldden de schepenen van Erembodegem, dat er naast de ambachtsmeesters en –leden, er bovendien ook "*de spinnessen van gaeren die in de voors. prochie bestaen (...) van vijf honderdt, de leerlinghe daeronder begrepen*" aanwezig waren.[2] Is de marginale setting in het verslag een afspiegeling van de sociaal-economische werkelijkheid? Hadden vrouwen en *in concreto* de spinsters, werkelijk niet meer invloed dan bij te dragen aan het additionele inkomen van het gezin? Was dit hun enige uitweg om in hun levensonderhoud te voorzien? De enkele voorbeelden die Sheilagh Ogilvie aanhaalt over een *geproto-industrialiseerde* regio in Duitsland[3], schetsen inderdaad een weinig rooskleurig beeld van weduwen of alleenstaande vrouwen, die spinden om te overleven.[4] Meer algemeen, maar toegepast op de Zuidelijke Nederlanden, stonden de vragen rond de evolutie van de levensstandaard in de achttiende eeuw centraal in de debatten tussen F. Mendels, C. Vandenbroeke, A. Thijs, E. Aerts en J. Delbeke.[5]

[1] Met dank aan prof. dr. Bruno Blondé en prof. dr. Bert De Munck (Universiteit Antwerpen – Centrum voor Stadsgeschiedenis).

[2] STADSARCHIEF AALST (SAA), Archief Land van Aalst, nr. 1700. Op een totale bevolking van ca. 1000.

[3] Het concept proto-industrie doelt op de aanwezigheid van huisnijverheid op het platteland. In de Nieuwe Tijd kende de Aalsterse regio een sterke ontwikkeling van de linnennijverheid.

[4] OGILVIE, S. A bitter Living. Women, Markets and Social Capital in Early Modern Germany. Oxford, 2003, 1.

[5] MENDELS, F. Industrialization and population pressure in eighteenth-century Flanders. New-York, 1981. VANDENBROEKE, C. "Repliek op een 'Zware charge van de Lichte cavallerie'. Zin en zingeving van het extrapoleren in historisch onderzoek" in: Bijdragen tot de Geschiedenis 66 (1983) 69-77. THIJS, A. " 'Liever stellingen bouwen dan argumenteren over feitelijkheden': een valse antithese" in: Bijdragen tot de Geschiedenis 66 (1983) 78-79. AERTS, E. en DELBEKE, J. De rurale geschiedenis van Vlaanderen in een sociaal-economisch perspectief. (Workshop on Quantitative Economic History. Director: Professor Herman Van Der Wee. Discussion Paper 83.01). Leuven, 1983 of AERTS, E. en DELBEKE, J. "Problemen bij de sociaal-economische geschiedenis van het Vlaamse platteland, 1700-1850" in: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 98 (1983) 583-596. Voor een algemeen overzicht van de status quaestionis betreffende belangrijke thema's als proto-industrialisering: EPSTEIN, S.R. ed. Town and country in Europe, 1300-1800. Cambridge, 2001. OGILVIE, S.C. en CERMAN, M. eds. European proto-industrialization. Cambridge, 1996.

In dit artikel worden spinsters gebruikt (of beter misbruikt) om te achterhalen hoe zij in de markt waren geïntegreerd (welk marktsysteem) en welke impact hun activiteit had op het sociaal-economische leven van het huisgezin. Voor de concrete conceptuele uitwerking van het huisgezin is deze tekst in grote mate schatplichtig aan Jan De Vries.[6] De heuristische basis van dit onderzoek vormen de staten van goed van twee dorpen in de omgeving van Aalst, namelijk Gijzegem en Herdersem.

Aan de inherente rijkdom van staten van goed als bron voor historisch onderzoek zullen weinig historici twijfelen. Toch vraagt ieder onderzoek, hoe klein en microscopisch ook, de nodige waakzaamheid. Om de representativiteit van de database te verifiëren, zijn de gezinshoofden uit de staten van goed opgespoord in de *zetting of ommestelling* van de twee dorpen.[7] Onderzoek op basis van deze fiscale bronnen heeft immers aangetoond, dat deze belastinglijsten in vrijwel alle onderzochte dorpen, de volledige bevolking dekt.[8] De combinatie van zowel staten van goed als *zettingen*, duidt op een representatieve spreiding van de gezinshoofden over de belastingbetalers doorheen de achttiende eeuw, echter met een ondervertegenwoordiging van de "armere gezinnen" in de zeventiende eeuw. Bovendien houdt het doel van de opmaak van staten van goed, voornamelijk de bescherming van de rechten van minderjarige erfgenamen, een bias in naar gehuwde koppels met kinderen, waardoor niet alle vrouwen in het onderzoek opgenomen zijn.[9]

In de eerste plaats is de spinactiviteit gecontextualiseerd in een breed gamma van strategieën die huishoudens aanwendden om een inkomen te vergaren. Door een kritische lezing van de vorderingen, schulden en werktuigen opgesomd in staten van goed, is het mogelijk een beeld te schetsen van dit brede spectrum van activiteiten aan de productiezijde van de huishoudeconomie. Bovendien laat de indeling in welvaartscategorieën eveneens de vergelijking van de participatiegraad van gezinnen op verschillende plaatsen op de sociaal-economische ladder toe.[10]

[6] Infra.

[7] De zetting (of ommestelling) was een belasting op het grondgebruik van een gezin, in een bepaalde omschrijving. Daarnaast werden ook niet-agrarische activiteiten belast. Zowel agrarische als niet-agrarische activiteiten werden uitgedrukt in fiscale bunders.

[8] LAMARCQ, D. "Een kwantitatieve benadering van de arbeidsparticipatie in de vlassector. Het Land van Aalst (1738-1820)" in: Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent 36 (1982) 139-177.

[9] In de eerste plaats ongetrouwde vrouwen.

[10] Na enkele tussenbewerkingen (herleiding van de settingen naar een basisjaar op basis van de evolutie van de settingen van drie andere parochies en bepaling van de ommestelling van 1650-1654 op basis van de ontwikkeling van de directe belasting per hoofd), kon per periode een rangschikking opgesteld worden. Niettemin bleef er een (voorlopige) restgroep over, waarvoor geen gegevens over de hoogte van de setting of de oppervlakte van de bewerkte gronden beschikbaar waren. Uit deze restgroep werd op basis van het saldo (de afrekening tussen activa en passiva van de boedel), de uiteindelijke rest-

Analyse van de productiezijde van huishoudens duidt op een markante discrepantie tussen de participatie in de verschillende fasen van de linnenproductie. Daaruit blijkt dat er een vergaande specialisatie optrad – of anders geformuleerd – dat gezinnen niet deelnamen aan het hele productieproces – van zaad tot linnen – maar zich wel engageerden voor bepaalde productiefases, bijvoorbeeld de vlasbewerking, het spinnen of het weven. Bovendien duidt het verschil in participatiegraad tussen *vlasteelt*[11] en *vlasbewerking*[12] reeds op een zekere marktgerichtheid. Gezinnen die immers niet zelf hun vlas teelden, maar wel vlas bewerkten, dienden zich van de grondstof te voorzien. Daarnaast springt de geringe weefactiviteit in het oog (die nooit hoger uitkwam dan een vijfde van alle gezinnen), waardoor voor vele gezinnen het spinnen de eindfase van de participatie in deze *proto-industriële* activiteit betekende. Dit kan eveneens verklaard worden door de relatie tussen spinnen en weven. Algemeen wordt aangenomen dat vier spinsters, een enkele wever bevoorraadden. Ongeveer vier op de tien huishoudens bezaten minstens een spinnewiel, een aantal dat zijn hoogtepunt bereikte tegen het midden van de achttiende eeuw, toen zelfs 60% van alle gezinnen spinsters kenden. Hoewel spinnen traditioneel werd aanzien als een activiteit van de armen, zelfs als een *overlevingsstrategie*, gaat deze bewering niet geheel op. Spinnewielen kwamen in alle welvaartscategorieën voor, wat echter niet betekent dat de vrouw van een rijke boer zelf ooit garen vervaardigde. Inwonende meiden, een weidverspreid ruraal fenomeen, kunnen immers voor een vertekening zorgen. Zoals reeds uit de ambachtentelling bleek, was het spinnen van garen vooral een vrouwentaak. Daarnaast wijst de aanwezigheid van meerdere spinnewielen op een inschakeling van kinderen - vooral dochters - in het vervaardigen van garen. Bovendien wijst de vermelding van de aanwezigheid van leerlingen in de ambachtentelling én de gefrequenteerde notitie van leergeld voor het spinnen in de staten van goed, op een wijdverspreide gezinsstrategie om dochters in te schakelen in het productieproces.

Voor de meeste ijkpunten geldt dat het gemiddelde aantal doch-

groep gevormd van staten die niet bruikbaar bleken en waarvan het aantal schommelt tussen 25% voor 1650-1654 en 15,2% voor 1790-1794. De categorieën zijn de volgende: de (uiteindelijke) restgroep (Ia), de staten zonder vermelding van de verschuldigde setting of bewerkte oppervlakte, maar met een saldo kleiner dan de helft van de mediaan van de saldo's van categorie II (Ib), het eerste kwartiel van de staten ingedeeld op basis van de setting, herleid naar percentpunt (II), het tweede kwartiel van de staten ingedeeld op basis van de setting, herleid naar percentpunt (III), het derde kwartiel van de staten ingedeeld op basis van de setting, herleid naar percentpunt (IV) en tenslotte het vierde kwartiel van de staten ingedeeld op basis van de setting, herleid naar percentpunt (V).

[11] Schommelend tussen 58% en 50% in de periodes 1650-1754 en dalend naar een participatiegraad van 32% van de gezinnen op het einde van de achttiende eeuw.

[12] Meer dan 80% van de gezinnen bewerkten vlas in de zeventiende eeuw. Dit aantal daalde over 53% (1750-1754) naar slechts 42% op het einde van het Ancien Regime.

ters (weliswaar afgerond), lager ligt dan het gemiddelde aantal spinnewielen. Wanneer de participatie van de (huis)vrouw eveneens wordt verrekend, dan blijkt er een verband te bestaan tussen het aantal spinnewielen en het aantal vrouwelijke leden van het huishouden.[13]

Het marktgebeuren. De vrouw als cruciale schakel

Het probleem stelt zich hoe dit productieproces, waarin vrouw en kinderen participeerden, was georganiseerd. Namen zij een eerder marginale plaats in, als een kleine schakel in het grote plan van een koopman-ondernemer? Waren ze afhankelijk van een rurale middelman, een zogenaamde *kutser* of koordenkoper die opereerde tussen de rurale producenten en de stedelijke handelaars? Of stonden ze onafhankelijk in het hele proces? Het antwoord op deze vragen of beter de pogingen hiertoe zijn immers van belang voor de grote debatten rond de ontwikkeling van de levensstandaard en de trend naar polarisering op het achttiende-eeuwse platteland.

Om enigszins een beeld te schetsen van de marktorganisatie in de Aalsterse regio, moet het hele proces – van zaad tot linnen – in kaart gebracht worden. Over de wijze waarop de huisgezinnen het nodige lijnzaad verkregen is weinig bekend. Waarschijnlijk kochten ze dit op de Aalsterse markt of van grote boeren op het platteland. Uit de staten van goed komt maar een enkele verwijzing naar de aankoop van *lijnsaet* voor[14]. Anderzijds duidt de opvallende discrepantie tussen het aantal gezinnen dat vlas teelde en vlas bewerkte, wat niet alleen op specialisatie wijst, maar eveneens op een vorm van marktafhankelijkheid. De huishoudens kochten hun vlas vooral bij grote boeren uit het eigen dorp. Daarnaast bleek eveneens dat eigen familieleden optraden als vlasleverancier[15].

[13] Op basis van die staten van goed die spinnewielen vermelden. Tot het aantal inwonende dochters werden alle ongetrouwde dochters gerekend ouder dan vijf jaar. In de staten die voor deze test in aanmerking kwamen, was er slechts driemaal sprake van de aanwezigheid van dienstmeiden, waarvan eenmaal in een huishouden met een spinnewiel. Daardoor is het mogelijk te besluiten dat deze gegevens niet werden beïnvloed door de eventuele participatie van dienstpersoneel aan het spinproces.

[14] Thijs Lambrecht toonde op basis van staten van goed en memorieboeken voor de regio rond Kortrijk aan dat huishoudens inderdaad het zaad kochten van stedelijke kooplui of van grote boeren en dit meestal op krediet. LAMBRECHT, T. "Credit and rural textile industries in Flanders, 1680-1800" in: Flemish-Dutch Conference Economic History of the Low Countries before 1850. Antwerpen, 2004, onuitgegeven paper.

[15] SAA, Oud Archief Gijzegem, nrs. 105-134 en SAA, Oud Archief Herdersem, nrs. 52-68: voor Gijzegem konden zeven transacties opgespoord worden, waarvan vijf met dorpsgenoten en één met een boer uit een naburig dorp. Van die zeven transacties gebeurde dit tweemaal met een grote boer (respectievelijk percentiel 88 en 90 op de zettinglijst: wat betekent dat slechts 11 tot 9% van de bevolking rijker was) en tweemaal met de vader. Dit laatste wijst er dus op dat familieleden die zelf vlas teelden, andere leden zonder vlasakker bevoorraadden. Wat de staten natuurlijk niet vermelden, is het eventuele ter beschikking stellen van vlas door kooplieden of kutsers: zie infra.

Nadat de mannelijke leden van het huishouden het vlas in verschillende fasen hadden bewerkt[16], konden vrouw en dochters aan de slag om de grondstof tot garen te spinnen. Omdat in de meeste huishoudens het weven van het garen tot linnen, het spinnen niet opvolgde, betekenden de handelingen van de vrouwelijke familieleden meestal het einde van de participatie aan de proto-industriële activiteiten. Opnieuw stelt zich de vraag hoe dit proces kan geïmplementeerd worden in het marktgebeuren. Indien kooplieden of kutsers het productieproces controleerden in het zogenaamde *Verlagssysteem of putting-out* stelsel, dan maken de staten van goed – in principe – geen melding van garen. Aangezien de spinsters een geldelijke vergoeding voor hun werk ontvingen, de vrucht van hun arbeid niet bezaten en het garen door de koopman-ondernemer of kutser werd opgehaald, kon de griffier belast met de opmaak van de inboedelinventaris onmogelijk melding maken van deze grondstof. Niettemin schetsen de staten van goed een heel ander beeld en benadrukken ze – door de frequente vermelding van dit halfafgewerkt product – het bestaan van een zogenaamd Kaufsysteem. Daarnaast kunnen het ontbreken van betalingen voor garen door kooplui (in de staten) en de aanwezigheid van een Aalsterse garenmarkt erop wijzen dat de vrouwen zelf hun garen op de markt verkochten.[18]

Grafiek 1. Vindplaats spinnenwielen (Gijzegem-Herdersem, 1650-1800)

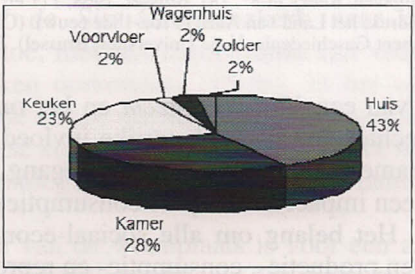

Bron: SAA, Oud Archief Gijzegem, nrs. 105-134 en SAA, Oud Archief Herdersem, nrs. 52-68.

[16] Boken, zwingelen en hekelen.

[17] *Verlagssysteem* of *putting-out* stelsel: productiesysteem waarbij de producent produceert op commissieloon met de hem ter beschikking gestelde grondstoffen, eigendom van een koopman-ondernemer. In tegenstelling tot het *Kaufsysteem*: productiesysteem waarbij de producent de eigenaar is van de productiemiddelen en het afgewerkte product verkoopt aan een handelaar.

[18] Deze markttoegang kan een invloed gehad hebben op de consumptiezijde van de huishoudeconomie: infra.

De vrouwen van het gezin hadden daardoor een niet te onderschatten plaats in het huisgezin, ook letterlijk (grafiek 1). Door de versnippering van het landbouwareaal was het steeds moeilijker om voldoende opbrengst te genereren voor de verkoop van voedings- en nijverheidsgewassen. Anderzijds eisten stijgende pachtprijzen (grafiek 2) en toenemende belastingen een steeds groter deel op van het monetaire inkomen van de huisgezinnen. Daardoor betekende het spinnen van garen niet alleen een noodzakelijke aanvulling van het inkomen, het zorgde ook voor cash geld nodig voor die specifieke betalingen.

Grafiek 2. Evoluties pachtprijzen en bevolkingsaantal (Land van Aalst, 1650-1790)

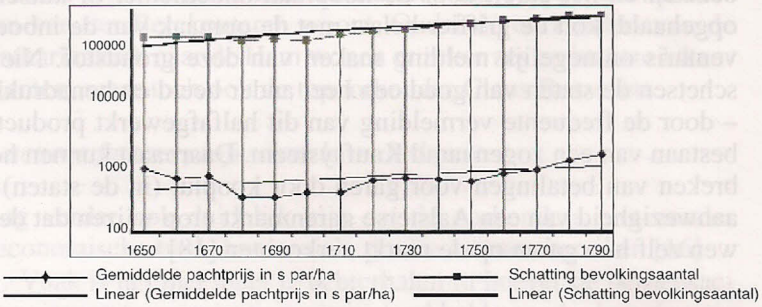

Bron: DE BROUWER, J. Demografische evolutie van het Land van Aalst 1570-1800. (Pro Civitate. Historische uitgaven. Reeks in-8°, 18). Brussel, 1968, 111 en VAN ISTERDAEL, H. Belasting en Belastingsdruk: het Land van Aalst (17de-18de eeuw). (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Departement Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel). Brussel, 1983, 455-458

De afwezigheid van een *Verlagssysteem* en het ontbreken van *kutsers*[20], heeft echter nog een belangrijke invloed op de huishoudeconomie[21], namelijk de directe markttoegang. Is het dan niet mogelijk dat dit een impact heeft op de consumptiezijde van de huishoudeconomie? Het belang om alle sociaal-economische functies van het gezin - een productie-, consumptie- en reproductie-eenheid – als een geheel te bestuderen, is de laatste decennia vooral benadrukt door Jan De Vries. Met zijn Revolutie van de Vlijt trachtte hij een

[19] Hoewel zeker a-historisch (periode van honderdvijftig jaar), geeft deze grafiek een goed beeld van het belang van de spinnenwielen in het huishouden. De omschrijving "huis" slaat op een niet-gespecificeerde locatie in het woonhuis en dus niet in de schuur of de stallen.

[20] Feiten die reeds door de tijdgenoot werden erkend: LAMARCQ, "Een kwantitatieve benadering van de arbeidsparticipatie in de vlassector. Het Land van Aalst (1738-1820)", 151.

[21] Met het gebruik van het concept "impact", wordt de discussie over de relatie tussen aanbod- en vraagfactoren zeker en vast vooruitgeschoven. Zie infra.

antwoord te formuleren op de paradox tussen de dalende levensstandaard en de alsmaar rijker wordende materiële cultuur van rurale huisgezinnen in de zeventiende en achttiende eeuw.[22] Bondig gezegd, stelde hij een evolutie in de huishoudeconomie vast, waarbij de gezinsleden in toenemende mate harder en meer werkten om een monetair inkomen te verkrijgen, waardoor ze opteerden om goederen op de markt aan te schaffen voor hun basisconsumptie, waar ze voorheen nog zelf die goederen produceerden. Zo kochten de gezinnen de diensten van timmerlui in plaats van zelf het timmerwerk te verrichten. Het spreekt voor zich dat deze evolutie eveneens merkbaar was in de materiële cultuur. Belangrijk is echter dat vrouwen en kinderen een niet te onderschatten functie hadden in de Revolutie van de Vlijt. Hun toenemende arbeidsparticipatie in sectoren die cash geld opbrachten, vormde een noodzakelijke voorwaarde voor dit hele proces.

De bovengeschetste activiteiten van de Aalsterse gezinnen ressorteren dus naadloos onder de Revolutie van Vlijt, waardoor deze theorie – althans wat de productiezijde van de huishoudeconomie betreft – onderschreven kan worden. Bovendien wijzen de cijfergegevens op een participatie van de "rijkere" huishoudens aan het spinproces, waardoor bezwaarlijk van een overlevingsstrategie kan gesproken worden! De duurzame spullen die in de staten van goed zijn opgenomen, kunnen misschien enig licht werpen op deze zaak.

A women's touch. Impact van het spinnen op de consumptiezijde van de huishoudeconomie

In eerste instantie worden enkele activiteiten van huisgezinnen aan een vergelijkend onderzoek onderworpen.[23] Daaruit blijkt dat er weldegelijk een relatie bestaat tussen spinnen (aan de productiezijde) en de materiële cultuur (aan de consumptiezijde van de huishoud-

[22] DE VRIES, J. "The Industrial Revolution and the Industrious Revolution" in: The Journal of Economic History 54 (1994) 250-251. DE VRIES, J. "De huishoudportemonnee en de spulletjes. Een poging zicht te krijgen op de gezinshuishouding vanaf de vijftiende eeuw" in: SCHUURMAN, A., DE VRIES, J. and VAN DER WOUDE, A. eds. Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen van 1550 tot 1850. Amsterdam, 1997, 29-79. Eerst gepubliceerd als DE VRIES, J. "Between purchasing power and the world of goods: understanding the household economy in early modern Europe" in: BREWER, J. en PORTER, R. eds. Consumption and the world of goods. London, New York, 1993, 85-133. DE VRIES, J. "Peasant demand patterns and economic development: Friesland 1550-1750" in: PARKER, W.N. ed. European peasants and their markets. Essays in agrarian economic history. Princeton, 1975, 205-266. Ook gepubliceerd als DE VRIES, J. "Van zelfvoorziening naar markt. Friese boeren en hun consumptie, 1550-1750" in: SCHUURMAN, A., DE VRIES, J. en VAN DER WOUDE, A. eds. Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen van 1550-1850. Amsterdam, 1997, 81-119.

[23] Aan de hand van "de eerste regressielijn" wordt een onderlinge rangschikking van die activiteiten opgesteld. Dit houdt geen absolute geldende relatie in, onafhankelijk van niet behandelde parameters, maar wel de bepaling van de betrekkelijkheid tussen een bepaalde activiteit en de materiële weerslag van het consumptiegedrag van huisgezinnen.

economie) van de onderzochte gezinnen. Zo bestaat er een rechtevenredige relatie tussen het percentage spinnende huishoudens – de analyse is gebaseerd op de gemiddelden van de categorieën per periodes – en het aandeel van de spullen in de baten van staten van goed[24]. Dit houdt in dat in categorieën met een hoog percentage spinnende gezinnen, ook gekenmerkt zijn door een hoog percentage van spullen in de balans van de staten van goed, of anders geformuleerd, hun materiële cultuur was relatief belangrijker dan bijvoorbeeld kredietproducten.

Het is daarom opportuun om het analyseniveau te verplaatsen naar het huisgezin. Om na te gaan of de spinactiviteit inderdaad enige impact heeft op het tastbare leven van huishoudens, worden de spinnende gezinnen tegenover de niet-spinnende huishoudens geplaatst. De gezinnen die weefden[25] of in het bezit waren van (on)versneden lijnwaad,[26] zijn voor de steekproef niet weerhouden, om geen interferentie van deze gezinnen in de steekproef toe te laten.

Hieruit blijkt dat de absolute waarde van de spullen en in het bijzonder van de huishoudspullen, doorheen de achttiende eeuw meer is toegenomen bij de niet-spinnende gezinnen! Anderzijds levert de studie van de spullen zelf geen opvallende substitutieprocessen op in dezelfde periode – de vervanging van een bepaald item door een ander, omwille van relatieve duurte enz – waardoor de relatieve verhouding van de absolute waarden van de twee groepen gehandhaafd blijft. Bovendien geven gegevens blijk van een grotere verscheidenheid betreffende de bestedingen naar het einde van de eeuw toe. Waar in de eerste periode de absolute waarden van de spullen voor de meeste gezinnen nog relatief overeenkomen – de meeste gezinnen hadden blijkbaar een vergelijkbare materiële cultuur – trad een evolutie op naar grote verscheidenheid (in absolute waarde) naar het einde van de achttiende eeuw! Bovendien steekt de evolutie van de waarden van niet-spinnende huishoudens die van de spinnende gezinnen voorbij!

Waarde van de test

Het spreekt voor zich dat deze analyse door de beperktheid van de

[24] "Spullen" omvatten huishoudspullen, luxe-artikelen, kapitaalgoederen voor landbouw, huisnijverheid en andere activiteiten (bv hopteelt of winkel). Tot de "huishoudspullen" behoren keuken- en slaapgerei, opberg- en zitmeubilair, spullen voor verwarming, verlichting, schoon- en naaigerief en kleding. Onder luxe-artikelen ressorteren sieraden, versiering, hobbymateriaal (waaronder wapens), boeken en tijd- en weerwaarnemingsspullen.

[25] Bezit van een weefgetouw of betaling van huur voor een weefgetouw.

[26] In de vorderingen is geen melding gemaakt van de huur van een weefgetouw, maar de aanwezigheid van ellen lijnwaet kan evenwel wijzen op de huur dit kapitaalgoed. Dit linnen is in de bronnen verschillend omschreven als het lijnwaad van de gezinsleden.

steekproef eerder moet beschouwd worden als een eerste aanzet tot een bredere studie. Dit work in *progress* is daarom een toetsing van de mogelijkheden van de bronnen en een verfijning van de gebruikte methodologie, waardoor de vrouw in dit relaas opnieuw werd *misbruikt*. Anderzijds bleek het interessant en niet geheel zonder resultaat, om door de focus op spinsters een licht te werpen op enkele belangrijke debatten uit de sociaal-economische geschiedenis. Door het perspectief te richten naar het huishouden, dat werd geconceptualiseerd als een eenheid van productie en consumptie, kon dit artikel bijdragen tot de discussies over de ontwikkeling van de levensstandaard in de achttiende eeuw en tot de studies over het proto-industrialiseringsproces van bepaalde regio's.

In eerste instantie ving deze analyse aan met een traditionele inventarisatie van de activiteiten van huisgezinnen, waarbij vooral op het (mannenlijk) gezinshoofd gefocust werd. Maar als snel toonde deze studie aan dat het spinnen niet enkel te reduceren viel tot een vrouwelijk tijdverdrijf dat gelukkigerwijze een additioneel inkomen inhield. Door de specifieke situatie in het onderzoeksgebied (spinnen als eindfase van het proto-industrialiseringsproces in huisgezinnen, georganiseerd in het *Kaufsysteem*), de marktgerichtheid van de activiteit en de zekerheid op een *cashreturn*, rees de vraag naar de oorzaak van deze vrouwelijke activiteit. Waarom vertoonden families die nood aan baar geld? Stijgende belastingen en toenemende pachtprijzen roomden zeker en vast een deel van dit cashinkomen af. Maar was het enigszins mogelijk dat deze activiteit ook een impact had op het materiële leven van het gezin? Jan De Vries zag de toenemende participatie van vrouwen en kinderen aan cash-genererende activiteiten immers als een *conditio sine qua non* voor zijn Revolutie van de Vlijt. Met deze bedenkingen in het achterhoofd vormde het spinnen en daardoor de vrouwelijke marktgerichte taken, het uitgangspunt van een bondige analyse, waarbij op een artificiële wijze spinnende en niet-spinnende huishoudens van elkaar gescheiden werden. Het leidde tot de ontnuchterende vaststelling dat spinnen en bij uitbreiding de hele huisnijverheid, geenszins mag verengd worden tot een overlevingsstrategie, maar dat een bredere focus – uitgebreid met de consumptiezijde van het gezin – meer antwoorden kan leveren op boeiende vragen, die in de laatste decennia vooral vanuit een aanbodperspectief werden beantwoord.

Reinoud Vermoesen
Universiteit Antwerpen
Departement Geschiedenis
Centrum voor Stadsgeschiedenis

LIJST VAN DE BESCHERMENDE EN STEUNENDE LEDEN 2006

Beschermende Leden (33 € of meer)

Aalst, Mevr. Backaert Olivier
Aalst, Cherretté-De Block
Aalst, Van Nieuwenborgh Gracienne
Brakel, De Lange Sylvain
Denderwindeke, Callebaut Antoine
Erembodegem, Van Bockstaele Marc
Geraardsbergen, Imbo Fernand
Meerbeke, Mattens - Duville William & Lut
Ninove, De Saedeleer Eric
Ninove, Scheerlinck Hans
Opwijk, De Cooman Gaston
Zottegem, Van Bockstaele Geert

Steunende Leden (22 € of meer)

Aalst, De Ridder E.
Aalst, D'Herdt Danny
Aalst, Eeman Rodolphe
Aalst, Fosselle Leo
Aalst, Geeroms Luc
Aalst, Gheeraerdts Gustaaf
Aalst, Mertens Luc
Aalst, Sallet J.
Aalst, Sint-Jozefscollege
Aalst, Temmerman Willy
Aalst, Van De Maele G.
Aalst, Vernaeve Wilfried
Aspelare, De Latte Guido
Berlare, Thibau V.
Brugge, Hendrickx Dirk
Brussel, Courteaux Willy
Brussel, Galle Eliane
Denderleeuw, Daneels Raphaël
Denderleeuw, De Ridder Marcle
Denderwindeke, Vande Winkel Georges
Diest, Jacobs Roger
Erembodegem, Claus G.
Geel, Tanghe Christine
Gentbrugge, Vander Poorten Philippe
Geraardsbergen, De Chou Freddy
Geraardsbergen, Van Bockstaele Raf
Geraardsbergen, Van Cauwenberge Christiaan
Geraardsbergen, Van Der Maelen Pascal
Gijzegem, Vanderhaegen Joseph
Grimminge, Pauwels Et.
Hofstade, Gielens Marc
Hofstade, Lievens Johan
Hove, Van Bockstaele Paul
Kessel-Lo, De Mont Hans
Koksijde, Uyttendaele Roger
Kortenberg, Schollaert J.M.
Lede, De Nijs Jan
Lede, Van Langenhoven Bart
Meerbeke, Station Flandria Hoek
Meerbeke, Smet - Blancke Robert
Meldert, Robijns Luc
Merelbeke, Van Acker K.G.
Moerbeke, De Rijst Pierre
Nieuwerkerken, De Sloover Marcel
Ninove, Cassimons Joseph
Ogy, Vanderpoorten Willy
Outer, Rollier J.
Pollare, Pletinckx Jean Paul
Pollare, Van de Perre Dirk
Schendelbeke, Cock Marcel
Schoonaarde, Willems Hubert
Sint-Amandsberg, Timmermans Paul
Sint-Lievens-Esse, Van Langenhove Roger
Vorst-Brussel, Van Lil Elisabeth
Wichelen, Haerens Herman

INHOUDSTAFEL – JAARGANG LVIII – 2006

Artikelen

K. OP DE BEÉCK, Lodewijk Haumont (1848-1873). Zijn betekenis voor de Vlaamse taalstrijd 3-70

G. SOUFFREAU, Memorie betreffende zedenbedervende invloed van toneelvoorstellingen op het platteland in het Land van Aalst (ca. 1772) 71-77

D. VAN DE PERRE, Twee attestaties van Otto IV van Wedergrate (ca. 1312) 78-80

D. VAN DE PERRE, De eerste Sint-Pieterskerk en de middeleeuwse Sint-Berlendiskapittelkerk van Meerbeke 81-113

D. VAN DE PERRE, De middeleeuwse Berlendisverering te Meerbeke 114-138

G. VANDE WINKEL, Molen ter zeven wegen of Stenemolen te Denderwindeke. Van bouw (einde 18de eeuw) tot demontage en herbouw 139-146

G. VAN BOCKSTAELE, Gerestaureerde gevel van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen 147-151

W.L. BRAEKMAN, Charivari te Burst in 1893 152

G. VANDE WINKEL en W. VERNAEVE, Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2005 (met aanvulling uit vorige jaren) 153-229

M. COCK, L. ROBIJNS en D. VAN DE PERRE, Grafmonumenten en glasraamschenkingen in de Meerbeekse Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk 230-241

M. COCK en G. VAN BOCKSTAELE, Sociale status en politieke macht. De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381. (met losse kaart) 242-267

G. LIAGRE, Ketterij of gewetensrecht. Een notitie over de protestantse aanwezigheid in Aalst vóór 1930 268-286

W.L. BRAEKMAN, Volkskundig kleingoed uit en over Sint-Lievens-Houtem en omgeving 287-292

R. VERMOESEN, Entrepeneur versus spinner. Spinsters. Hun plaats in de markt en het huishouden (Regio Aalst, 1650-1800) 293-301

Signalement

H. VAN ISTERDAEL, Families en personen te Iddergem en Bakergem-Ene (16de eeuw-1900), Liedekerke 2006 (uitgave Liedekerks Heemkundig Genootschap) 242

K.G. VAN ACKER, Middeleeuws Merelbeke. Van Zaalhof over Krombrugge tot Merelbeke, Merelbeke 2006 (uitgave in eigen beheer) 242

D. VAN DE PERRE en L. ROBIJNS, De Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk te Meerbeke. Een plek rijk aan geschiedenis, Gent, 2006 (uitgave in de reeks Kleine Cultuurgidsen van provincie Oost-Vlaanderen) 243-244

Mededelingen van het bestuur

In memoriam Willy L. Braekman (1931-2006) 152

Lijst van de beschermende en steunende leden 2006 302

Inhoudstafel - Jaargang LVIII - 2006 303-304

Vernieuwing lidgeld en abonnement voor 2007

€ 15 gewoon lid • € 22 steunend lid • € 33 beschermend lid

te storten op rk 393-0303276-46
Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst

De lijst van de beschermende en steunende leden wordt in nr. 4 van de jaargang afgedrukt.
Nieuwe leden ontvangen gratis de gekleurde Sanderuskaart (1644) van het Land van Aalst (af te halen bij de bestuursleden).
Stort onmiddellijk via het toegevoegde overschrijvingsformulier. Het lidmaatschap wordt geacht door te lopen, tenzij het schriftelijk, telefonisch op per e-mail wordt opgezegd.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 16

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: marc.uyttersprot@belgacom.net

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 422-4072681-04 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade.

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LVIII - 2006 - Nummer 4 - oktober-november-december

M. COCK
G. VAN BOCKSTAELE
Sociale status en politieke macht
De Geraardsbergse oorkonders van 1381
(met losse kaart) 245 - 267

G. LIAGRE
Ketterij of gewetensrechts. Protestantisme in Aalst
vóór 1930 268 - 286

W.L. BRAEKMAN
Volkskundig kleingoed uit Sint-Lievens-Houtem 287 - 292

R. VERMOESEN
Entrepreneur versus spinner.
Spinsters regio Aalst, 1650-1800 293 - 301

Lijst van de beschermende en steunende leden 2006 302

Inhoudstafel jaargang 2006 303-304

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P 303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare